

दार्शनिक शब्दावलि

—श्री अरविंदकी—

समग्रवर्णनं .

भैयालाल बाळकृष्ण पुराणी

• प्रकाशक •

श्री अरविंद कार्यालय, आणंद.

१५ ऑगस्ट १९४२.

શ્રી સ્વામિજી સન ૧૯૬૭-૬૮ની ઉ
શ્રી સ્વામિજી દીપાવલી, આશ્વિન

मुद्रकः

जगन्नाथ पूजालाल शर्मा

भी माफिया, २२, कल्याणदास निर्दिष्ट,
गोवालिया टैंक रोड, मुंबई.

अन्वयः

मुलजीभाई त्रि. सल्लाटी

श्री अरविंद कार्यालय,
भाण्ड.

2 INTRODUCTION.

"I do not think exact correlations can always be traced between one system of spiritual and occult knowledge and another. All deal with the same material, but there are difference of standpoint, difference of view-range, a divergence in the mental idea of what is seen and experienced, disparate pragmatic purposes and therefore a difference in the paths surveyed, cut out or followed; the systems vary, each constructs its own schema and technique."

Sri Aurobindo.

Each philosopher who has vision of the Reality has to find his own language not only to express it but to distinguish it from all other similar efforts. Whenever the truth is clothed in language it tends to loose something of its absoluteness, and becomes relative. It is like the creation of the artist who is rarely able to give a satisfactory form to his creation. It is rare to find a philosopher who is entirely satisfied with the intellectual form in which however he is obliged to clothe his vision of the Reality. For, the Reality is not intellectual or mental and yet one is obliged to make the outline and the body of the truth as clear to the mind as possible by resorting to the imperfect aid of language.

Every philosopher tends to create a special body of terms and words which even when taken from the current language are used by him in a more or less special sense. It is found that two people hardly use the same word exactly in the same sense. Such words as "psychic", "mind", "soul", "perception" so commonly used by the psychologists hardly are used in the same sense. The different senses in which the word "idea" is used in European philosophy is well known. words Such as "jiva", "parinam", "atma", "brahma" used in Indian philosophy also illustrate the same point.

It is necessary therefore to give precision to the terms employed by a philosopher. This task becomes much more difficult when one attempts a translation of a system of philosophy from one language into another. The ambiguity and want of precision are multiplied many times in a translation and it not only misses the central vision of the original but gives quite a different picture almost unconsciously because the terms employed in the translation lack precision and definiteness.

Efforts to translate Sri Aurobindo's works into several Indian languages for the benefit of those who do not understand English have been made already. Thus English words used by Sri Aurobindo have begun to be variously translated and even in the same language different words are being employed to translate the same word from the original English. It became therefore necessary, especially after the appearance of his great work "The Life Divine", to make an attempt to introduce some kind of order in the terms used in translating Sri Aurobindo's works.

The task was not an easy one and what is presented here is only the first imperfect attempt — but an attempt very necessary. That four Indian languages should be represented here is a matter of great satisfaction. The words underlined are accepted by writers of Sri Aurobindo's literature as the most acceptable ones for corresponding English words. It should now be easy for any one to familiarise himself with these terms.

It is evident that the list of words presented here is neither complete nor perfect. It cannot lay claim to finality. Such a work by its very nature cannot be successfully carried out by an individual. And even when a group attempts it, it is bound to be tentative for many years, and can only be achieved after many such collective and co-ordinated efforts.

Even this simple list is a result of labours of many individuals. The help of some committees interested in this work has been availed of. For example, the committee appointed by the Hindi Sahitya Parishad for framing philosophical terms was consulted. The Calcutta University Publications were consulted. Copies were sent to individuals who were interested in this work. Among individuals, mentions must be made of Prof. B. K. Thakore, Prof. Vijayray Vaidya, Surat, Dr. Indra Sen of Hindū College, Delhi, Swāmi Abhaydev Sharma Acharya, Gurukul Kangari, poet Sundaram of Gujarat. I refrain from mentioning by name various disciples of Sri Aurobindo-Bengalis, Hindi-speaking, Gujratis and Marathis, who have substantially helped in this compilation. To all of

them many thanks are due and I look forward to their suggestions and additions for the second edition.

It is hoped that the terms presented here would tend to bring uniformity in the use of terms connected with Sri Aurobindo's philosophy. The collection of words would also be useful to the general reader.

In order to clarify the meaning of the English terms employed in Sri Aurobindo's philosophy a second part has been added to this list of words. An attempt is made to give a general outline of the meaning of those terms in the work of Sri Aurobindo or *The Mother* so far as possible. This bare and sketchy outline of their meaning should not be taken as their definitions by the reader.

A large margin has been left in the text for corrections and suggestions. It is hoped that careful readers would note down synonyms and communicate their suggestions and alternatives to the compiler as early as possible. All associations working on similar line are requested to send in their own suggestions which would be thankfully received and wherever possible incorporated in the second edition.

The Compiler

शब्दपर्याय कोश

This list of words translated in four Indian languages is not final. Nor is it exhaustive.

The reader is requested to improve it, by suggesting appropriate words for which a large margin is left in the book. Words to be added to the list can also be suggested and all suggestions may be sent to the Compiler C/o. Ashram, Pondicherry.

Absolute

हिः वेचल, धरम, निरपेक्ष, अविच्छिन्न

गुः " " " "

बंः " " " वेचली

मः " परम, अनन्य, नि संबंधी

Absoluteness

हिः कैवल्य, केवलता, निरपेक्षता, अविच्छिन्नता

गुः " " " "

बंः " " " "

मः " " " "

Absorption

हिः तल्लीनता

गुः छीनता

बंः तन्मयता, तद्गतचित्तता, चित्तनिवेश

मः तल्लीनता

Abstract

हिः विविक्त, अमूर्त, विमूर्त

गुः " " "

बंः " निर्वस्तुक्त

Abstraction

हिः विविक्तमार

गुः "

बंः "

Action-(Truth)

हिः सत्यकर्म, सत्यक्रिया

गुः "

बंः सत्यमय कर्म

मः " "

Active	हिः <u>सक्रिय</u> , मचेष्ट
	गुः "
	यंः " मचेष्ट
	मः "
Activity	हिः <u>सक्रियता</u> , कर्मण्यता, प्रवृत्ति, क्रिया
	गुः " " " "
	यंः " " " कर्म, कर्मपरता
	मः "
Adhesion	हिः <u>संसक्ति</u> , अनुलम्बता
	गुः " "
	यंः "
	मः <u>अनुरक्ति</u>
Adoration (deep & ardent devotion)	हिः पूजा
	गुः "
	यंः "
	मः पूजन
Aeon	हिः <u>कल्प</u> , युग
	गुः " "
	यंः " "
	मः " "
Aesthesia	हिः <u>सैान्दर्यतत्त्व</u> रसतत्त्व
	गुः " "
	यंः " "
	मः "

Aesthetic (emotion)	}	हिः सौन्दर्यभाव, रसभाव, रसप्राप्तिभाव, रसाश्रयिभाव
		गुः सौन्दर्यलक्ष्मी (भाव), " " "
		व्यंः रसात्मकभाव " "
		मः " "

Aesthetic (sense)	}	हिः रसबुद्धि, रसबुद्धि, रसबोध सौन्दर्यज्ञान
		गुः सौन्दर्यबोधकशक्ति, रसप्राप्तकशक्ति
		व्यंः सौन्दर्यबोध, रसबोध
		मः सौन्दर्यप्राप्तकशक्ति

Aesthetics	हिः सौन्दर्यत्रिधा, रसतत्त्वविद्या, सौन्दर्यशास्त्र, सौन्दर्यविज्ञान
	गुः सौन्दर्यविज्ञान, रससंवेदनशास्त्र, सौन्दर्यतत्त्वत्रिधा
	व्यंः " " रसविज्ञान
	मः " "

Agnosticism	हिः <u>अज्ञेयवाद</u>
	गुः " "
	व्यंः " "
	मः " "

All (the)	हिः <u>विश्व</u> , <u>मर्त्य</u>
	गुः " "
	व्यंः " "
	मः " "

Amoral	हिः शीलाशीलवर्जित
	गुः " "
	व्यंः " "
	मः नीतिवर्जित

Apriori	हिः } गुः } १ घंः } मः मनसंभव (ज्ञान)
Appearance	हिः <u>इदयरूप</u> , यादयरूप, आभास गुः " " " घंः " " मः "
Apprehending Consciousness	हिः <u>प्रतियोगक चेतना</u> गुः " प्रज्ञान घंः " मः "
Apprehension	हिः <u>प्रतियोग</u> , समझ गुः " समझति घंः " मः "
Ascending	हिः आरोहणकारी, आरोही, ऊर्ध्वारोही, चढताहुआ गुः " " " घंः " " " अधिरोही मः ऊर्ध्वगामी, आरोहणकारी
Ascent	हिः <u>आरोहण</u> , आरोह गुः " " घंः " " ऊर्ध्वगति मः "

Ascetic	हिः <u>तपस्वी</u> , चैरागी गुः „ घंः „ मः „ चैरागी
Aspect	हिः पार्श्व, पहलू गुः बाजू, दृश्य, पार्श्व, दालन घंः दिक् मः दृश्य
Aspiration	हिः अभीप्सा, आस्पृहा, अभिकांक्षा गुः „ „ ऊर्ध्व आकांक्षा घंः „ „ मः आकांक्षा
Attachment	हिः <u>आसक्तिः</u> गुः „ घंः „ मः „
Attention	हिः <u>अवधान</u> , मनोयोग गुः „ „ घंः „ „ मः „
Attitude	हिः मनोवृत्ति, रूप गुः चलण घंः मनोभाव मः मनोवृत्ति

Attraction	हिः आकर्षण गुः " घंः "
Austerities	हिः <u>शृच्छमाधन</u> , <u>कठोरतपस्या</u> , <u>उग्रतपस्या</u> गुः " " घंः " " उग्रतपस्या मः " "
Automaton	हिः स्वयंचालित यन्त्र गुः " घंः स्वयंचालित यन्त्र मः स्वयंचालित यन्त्र
Beatitude	हिः <u>दिग्मानन्द</u> , परम आनन्द, निरतिशय आनन्द गुः " घंः " परमानन्द मः " "
Beauty	हिः <u>सौन्दर्य</u> , <u>चाहता</u> , <u>सुषमा</u> , <u>लावण्य</u> , <u>रमणीयता</u> , <u>कान्ति</u> गुः " " " " " " घंः " " " " " " मः " " " " " "
Becoming	हिः <u>संभूति</u> , भवत्, भूत गुः " " " भूतभाव, भूयमान घंः " " मः "

Being   हि: सत्, पुरुष, सत्ता, सत्य, अस्तित्व, प्राणी .

गु: " " " " "

वं: " " "

म: " " सत्य प्राणी

Being aesthetic   हि: रसपुरुष, रसमय पुरुष, रसमय सत्ता

गु: सौन्दर्यप्रादी सत्, सौन्दर्यप्रादी सत्ता

वं: रसमय सत्ता, रसमय पुरुष

म: सौन्दर्यप्रादी पुरुष

Being conscious (see *Conscious Being*)

Being emotional } हि: भावमय पुरुष, भावमय सत्, भावमय सत्ता

गु: " " " "

वं: " " " "

म: " "

Being ethical   हि: नीतिमय पुरुष, नैतिक सत्ता

गु: " नीतिप्रधान सत्

वं: " नीतिमय सत्ता

म: " "

Being external   हि: बाह्यसत्ता, बहिर्मुख पुरुष, बाह्यपुरुष

गु: " " " बहिर्मुख सत्

वं: " " बहि.सत्ता

म: बाह्य पुरुष

Being intellectual } हि: बुद्धिप्रधान सत्ता, बुद्धिमय पुरुष, बुद्धिगत सत्

गु: बुद्ध्यात्मक पुरुष, बुद्ध्यात्मक सत्, बुद्धिमय सत्

वं: बुद्धिमय सत्ता

म: बुद्धिमय पुरुष

Being, material	हि: जडमयसत्ता, अन्नमय पुरुष शु: " जडमय पुरुष वं: " " अन्नमय पुरुष म: जड पुरुष "
Being, mental	हि: <u>मनोमय पुरुष</u> , मनोमय सत्ता शु: " " मानसपुरुष वं: " " " म: " मानसपुरुष
Being, nervous	हि: नाडीमय पुरुष शु: ज्ञानतन्त्रुमय पुरुष, ज्ञानतन्त्रुवात्मक पुरुष वं: स्नायवीय सत्ता म: नाडीमय पुरुष
Being, physical	हि: <u>अन्नमय पुरुष</u> , भौतिकसत्ता, स्थूल सत्ता शु: " " " शारीरिक पुरुष वं: " " " शारीरिक सत्ता म: " " "
Being physical-vital	हि: जडाभित्त प्राणमय सत्ता, अन्नप्राणमयसत्ता, स्थूल प्राणमय सत्ता शु: " अन्नप्राणमय सत्ता वं: " स्थूल प्राणमय सत्ता म: जडाभित्तप्राणमय पुरुष, अन्नप्राणमय सत्ता शारीरिक प्राण
Being, psychic	हि: <u>चैत्यपुरुष</u> , हृत्पुरुष, अन्तरात्मा शु: " " " वं: " हृत्पुरुष, चैत्य सत्ता म: " " "

Being, sensa- tional	}	हिः	<u>संवेदनात्मक पुरुष, संवेदनात्मक सत्ता</u>	
		शुः	"	"
		बुः	"	"
		मः	"	"

Being,subliminal	}	हिः	<u>प्रच्छन्न पुरुष, प्रच्छन्न सत्ता,</u>	अन्तःस्थ सत्ता
		शुः	"	"
		बुः	"	" अन्तःस्थ चेतना
		मः	"	" अन्तःस्थ पुरुष

Being subconscious or subconscient (*see Subconscious Being*)

Being, supra- mental	}	हिः	<u>अतिमानस पुरुष, विज्ञानमय पुरुष,</u>		अतिमानस सत्ता
		शुः	"	"	"
		बुः	"	"	"
		मः	"	"	अतिमानस सत्ता

Being, supreme	}	हिः	<u>परम पुरुष, पुरुषोत्तम</u>	
		शुः	"	"
		बुः	"	"
		मः	"	"

Being, transcendental	}	हिः	<u>परात्पर पुरुष, विश्वातीत सत्ता</u>	
		शुः	"	विश्वातीत पुरुष
		बुः	"	"
		मः	"	"

Being, vital	}	हिः	<u>प्राणमय पुरुष, प्राणमय सत्ता, प्राण</u>	
		शुः	"	"
		बुः	"	"
		मः	"	"

Being, volitional हि: संकल्पात्मक पुरुष, संकल्पात्मक सना

गु: " "

घं: " " संकल्पी पुरुष

म: "

Benign हि: शिव, कल्याणकारी, कृपालु, दयाई

गु: " " "

घं: " " "

म: " "

Beyond हि: पर, परे, अतिक्रान्त

गु: "

घं: परे, परपरे

म: पर

Bliss हि: आनन्द, गाढ सुख

गु: " "

घं: "

म: "

Boundless हि: असीम

गु: "

घं: "

Calm हि: स्थिरता

गु: "

घं: "

म: स्थिर

Cannon	हिः <u>अनुशासन</u> , विधि, नियम, सूत्र
	गुः " " "
	घंः " सूत्र
	मः " विधि
Category	हि. <u>जाति</u> <u>वर्ग</u> , पदार्थ .
	गु . " " "
	घं . " "
	म . " "
Causality	हिः <u>कार्यकारणभाव</u> , <u>कार्यकारणसंबन्ध</u>
	गुः " "
	घंः " "
	म . " "
Centre	हिः <u>केन्द्र</u> , <u>चक्र</u>
	गु . " "
	घंः " "
	मः " "
Centrifugal	हिः <u>केन्द्रविमुख</u>
	गुः "
	घंः "
	मः "
Centripetal	हिः <u>केन्द्राभिमुख</u>
	गुः "
	घंः "
	मः "

Chance   हि: अकस्मात्, अवसर
 गु:   ,,   तक
 वं:   ,,   सुयोग
 म: अकस्मात्, संभव, अवसर

Circle   हि: वृत्त, चक्र, मण्डल
 गु:   ,,   ,,   ,,
 वं:   ,,   ,,   ,,   वलय
 म: ,,   ,,   ,,   ,,

Coercion   हि: निग्रह, दमन
 गु:   ,,   ,,
 वं:   ,,   ,,

Cognition   हि: धमिज्ञा
 गु:   ,,   ज्ञान
 वं:   ,,
 म: ,,   ज्ञान

Collectivism   हि: समष्टिवाद, समूहतन्त्र
 गु:   ,,   ,,
 वं:   ,,   ,,
 म: ,,   समाजस्वामित्ववाद

Combination   हि:
 गु:
 वं:

Compassion हि: दया अनुकम्पा

गु: ”

घं: ”

म: ”

Complementary हि: अनुपूरक, पूरक

गु: ” ”

घं: ” परिपूरक

म: पूरक

Complex हि: (मंजु)-ग्रन्थि, (वि.)-ग्रन्थिल, जटिल

गु: ” ” वि. जटिल

घं: ” ” जट वि. जटिल

म: संनिध (जटिल)

Complexity हि: जटिलता

गु: ” संकुलता

घं: ”

म: ” मिश्रता संमिश्रता

Comprehending हि: समग्रबोधोपात्मक चेतना, समग्रबोधोपात्मक चेतन्य

consciousness गु: ” ”

घं: ” ”

म: ” ”

Comprehension हि: समग्रबोध, परिबोध

गु: ” ”

घं: ”

म: ” पूर्णबोध

Concentration	हि. <u>एकाग्रता</u> शु: „ चं: „ म. „
Concentric	हि. <u>समकेन्द्रित</u> शु: „ एक केन्द्रित चं: „ एक केन्द्रिक म: „
Conceivable	हि: कल्पनीय शु: „ चं: विभायनीय म: कल्पनीय
Concept	हि: मानस प्रत्यय शु: मानसिक प्रतिभायन चं: विभावन म:
Conception	हि: विभायना, विभावन शु: विभावन, प्रतिभावन चं: विभावना म: „
Conclusion	हि: <u>निर्णय</u> , <u>सिद्धान्त</u> शु: „ „ चं: „ „ म: „ „

Concrete	हिः <u>संहतमार</u> गुः ,, नगर, नगद बंः मः विशिष्ट
Condition	हिः <u>अवस्था</u> , दशा, स्थिति, शर्त गुः ,, ,, शरत बंः ,, दशा, विधान मः ,, ,, शतं
Conditioned	हिः गुः बंः
Conditional	हिः <u>मापेक्ष</u> , आपेक्षिक गुः ,, ,, सम्प्रतिबन्ध बंः ,, शर्तार्थीन मः ,,
Conscious	हिः <u>सचेतन</u> , सज्ञान गुः ,, जाम्रत बंः ,, सज्ञान मः ,, ,,
Conscious Being	हिः सचेतन पुरुष, चित्पुरुष, चित्सत्ता गुः सचेतन सत्ता, ,, ,, बंः सचेतन पुरुष, मचेतन पुरुष सचेतन सत्ता मः ,, चित्पुरुष

Conscious self	हिः <u>सचेतन</u> पुण्य, सचेतन आत्मा, चिन्मय आत्मा
	शुः " " "
	घंः " चेतन आत्मा
	मः " आत्मा
Consecration	हिः निवेदन
	शुः "
	घंः "
Consciousness } physical	हिः स्थूल चेतना, अन्नमय चेतना
	शुः " "
	घंः " "
Consciousness	हिः <u>चेतना</u> , <u>चैतन्य</u> , चित्ति
	शुः " " "
	घंः " " संरित्
	मः " "
Contemplation	हिः निदिध्यासन
	शुः " "
	घंः " "
	मः " "
Contradiction	हिः <u>विरोध</u>
	शुः " "
	घंः " "
	मः " "

Convention	हिः रूढि, प्रथा शुः „ यः प्रथा मः „ रूढि
Conversion	हिः <u>धर्मान्तर</u> , धर्मपरिवर्तन शुः „ यः „ धर्मपरिवर्तन मः „ „
Conviction	हिः निश्चय, धारणा, प्रतीति शुः „ „ „ दृढ मान्यता यः „ प्रत्यय मः निश्चय
Correlation	हिः <u>अनुबन्ध</u> , <u>अन्योन्य</u> सम्बन्ध, सहसम्बन्ध शुः „ „ यः „ „ मः „ „
Correspondence	हिः अनुबन्ध शुः „ यः „ मः अनुरूपता
Corresponding	हिः तत्संबन्धी, तदनुरूप शुः क्रमानुसार यः तत्संबन्धी मः „ तदनुरूप

Cosmic	हिः <u>विश्वगत</u> , विश्वरूप, वैश्व
	गुः " " "
	वः " विश्वमय
	मः " "
Cosmic consciousness	हिः <u>विश्वचेतना</u> , वैद्विक चेतना (individual)
	गुः " "
	वः " जगत् चेतन्य
	मः " "
Cosmic divine	हिः <u>विश्वात्मा</u>
	गुः " विशु
	वः " "
	मः " "
Cosmic nature	हिः <u>विश्वप्रकृति</u>
	गुः " "
	वः " "
	मः " "
Cosmic self	हिः <u>विश्वपुरुष</u>
	गुः " "
	वः " "
	मः " "
Cosmos	हिः <u>विश्व</u>
	गुः " "
	वः " "
	मः " "

Convention	हिः रूढि, प्रथा गुः „ बं: प्रथा मः „ रूढि
Conversion	हिः <u>धर्मान्तर</u> , धर्मपरिवर्तन गुः „ बं: „ धर्मपरिवर्तन मः „ „
Conviction	हिः निश्चय, धारणा, प्रतीति गुः „ „ „ दृढ मान्यता बं: प्रत्यय मः निश्चय
Correlation	हिः <u>अनुबन्ध</u> , <u>अन्योन्य</u> ^२ संबन्ध, सहसंबन्ध गुः „ „ बं: „ „ मः „ „
Correspondence	हिः अनुबन्ध गुः „ बं: „ मः अनुरूपता
Corresponding	हिः तत्त्वबन्धी, तदनुरूप गुः क्रमानुसार बं: तत्संबन्धी मः „ तदनुरूप

Cosmic	हिः <u>विश्वगत</u> , विश्वरूप, वैश्व
	गुः " " "
	घंः " विश्वमय
	मः " "
Cosmic consciousness	हिः <u>विश्वचेतना</u> , वैश्विक चेतना (individual)
	गुः " ,
	घंः " जग
	मः " "
Cosmic divine	हिः <u>विश्वामा</u>
	गुः " विशु
	घंः " "
	मः " "
Cosmic nature	हिः <u>विश्वप्रकृति</u>
;	गुः " "
	घंः " "
	मः " "
Cosmic self	हिः <u>विश्वपुरुष</u>
	गुः " "
	घंः " "
	मः " "
Cosmos	हिः <u>विश्व</u>
	गुः " "
	घंः " "
	मः " "

Creation	हि: <u>सृष्टि</u> , <u>सर्जन</u> गु: " , " बं: " , " म: " , "
Creative	हि: <u>सर्जनधर्मी</u> , <u>सृष्टिक्षम</u> गु: " " <u>सृजनधर्मी</u> बं: <u>सर्जनधर्मी</u> " म: " "
Creed	हि: <u>साम्प्रदायिक मत</u> , <u>धर्ममत</u> , <u>धार्मिकविश्वास</u> गु: " " बं: " " म: " "
Critical mind	हि: <u>विवेचक बुद्धि</u> , <u>आलोचक बुद्धि</u> गु: " " बं: " " म: " <u>मन</u>
Crucial nodus	हि: <u>त्रिशिष्ट प्रश्नि</u> गु: " " बं: " " म: " "
Cult	हि: <u>सम्प्रदाय</u> , <u>धर्मप्रणाली</u> गु: " " बं: " " म: " "

Cycle	हिः <u>चक्र</u> , <u>कालचक्र</u> , <u>युगचक्र</u> गुः ” ” ” घंः ” ” ” मः ” ” ”
Dedication	हिः उरसर्ग गुः ” घंः ”
Deduction	हिः <u>निगमन</u> गुः ” घंः ” मः ”
Deformation	हिः <u>विकृति</u> , विरूपता गुः ” ” घंः ” मः ” विरूपता
Deity	हिः <u>देवता</u> गुः ” घंः ” मः ”
Delight	हिः <u>आनन्द</u> गुः ” घंः ” मः ”

Deliverance

हिः परित्राण, उद्धार, मुक्ति, छुटकारा

गुः   "   "   "

घंः   "   "   "

मः   "   "   "

Depending

upon the Subject

हिः विषयिषापेक्ष, ज्ञातृमापेक्ष

गुः   "   "

घंः   "   "

मः   "   "

Depending

upon the object

हिः श्रेयसापेक्ष, यस्तुतापेक्ष

गुः   "   "

घंः   "   "

मः   "   "

Descent

हिः अवतरण, अवरोहण

गुः   "   "

घंः   "   "

मः   "

Desire

हिः कामना, वासना, इच्छा

गुः   "

घंः   "   वासना

मः   "   "   इच्छा

Desire-soul

हिः कामनामय पुरष

गुः   "   "

घंः   "   "

मः   "   "

Desire-will	हिः वायना-संकल्प, काम-संकल्प गुः " धं : वासनामय संकल्प मः वासना-संकरण
Determinate	हिः सविशेष गुः " धं : "
Determinable	हिः निर्देश्य गुः " धं : "
Determinism	हिः <u>निपत्तिवाद</u> गुः " धं : " मः "
Development	हिः <u>वृद्धि</u> , <u>विकास</u> , पुष्टि, संवर्धन गुः ' " " धं : " " " अभिविकास मः " "
Devotee	हिः <u>भक्त</u> गुः " धं : " मः "

Devotion	हि: <u>भक्ति</u> गु: ” घं: ” म: ”
Devotion (emotional)	हि: भावमय भक्ति गु: ” भाव-भक्ति घं: आवेगमय भक्ति म: भावमयभक्ति भक्तिभा
Disappearance (going out of manifestation)	हि: <u>अन्तर्धान</u> , निरोधान गु: ” घं: ” निरोधान म: ”
Discipline	हि: <u>अनुशासन</u> गु: ” शिस्त घं: ” म: ”
Discipline—self	हि: आत्मशासन गु: ” घं: ”
Discrimination	हि: <u>विवेक</u> गु: ” घं: ” म: ”

Determination (Self)	हिः ध्यमनिर्णय, स्वनिर्णय गुः " " घं : स्वनिर्णयद्रणा मः ध्यात्मनिर्णय, स्वनिर्णय
Disgust	हिः घृणा, जुगुप्सा गुः " " घं : " " मः " "
Disharmony	हिः असंगति, अमामञ्जस्य, विसंवाद, वैषम्य गुः " " " " घं : " " " " मः विसंगत विसंगति
Disparate	हिः विषम, असंगत गुः " घं : " असंगत, विसदृश मः " असंगत
Disparity	हिः विषमता, असंगति, अमामञ्जस्य गुः " असंगत, " घं : वैषम्य, विसदृश्य, "
Distaste (for the world or life)	हिः वैराग्य, विराग, विवृण्णा, अरुचि गुः वैराग्य घं : वैराग्य, विवृण्णा मः " विराग

Devotion	हि: <u>भक्ति</u> गु: ” व: ” म: ”
Devotion (emotional)	हि: भावमय भक्ति गु: ” भाव-भक्ति व: आवेगमय भक्ति म: भावमयभक्ति भक्तिभाव
Disappearance (going out of manifestation)	हि: <u>अन्तर्धान</u> , निरोधान गु: ” व: ” तिरोधान म: ”
Discipline	हि: <u>अनुशासन</u> गु: ” शिक्षा व: ” म: ”
Discipline—self	हि. आत्मदायन गु: ” व: ”
Discrimination	हि: <u>विवेक</u> गु: ” व: ” म: ”

Determination } हिः आत्मनिर्णय, स्वनिर्णय
(Self) } शुः " "
यं : स्वनिर्णयप्रणा
मः आत्मनिर्णय, स्वनिर्णय

Disgust हिः घृणा, जुगुप्सा
शुः " "
यं : " "
मः " "

Disharmony हिः असंगति, असंगतस्य, विसंगत्याद्, वैरम्य
शुः " " " "
यं : " " " "
मः विसंगत विसंगति

Disparate हिः विषम, असंगत
शुः "
यं : " असंगत, विसंगत
मः " असंगत

Disparity हिः विषमता, असंगति, असंगतस्य
शुः " असंगत, "
यं : वैरम्य, विराम्य, "

Distaste(for the } हिः वैरम्य, विराम्य, विरुद्धता, अरुचि
world or life) } शुः वैरम्य
यं : वैरम्य, विरुद्धता
मः " विराम्य

Distinction	हिः पार्थक्यबोध शुः " यः " मः मित्रता
Divine (adj)	हिः <u>भागवत</u> , <u>दिव्य</u> , ईश्वरीय शुः " " ईश्वरी यः " " मः " " ईश्वरी
Divine life	हिः <u>दिव्य जीवन</u> , <u>भागवत जीवन</u> शुः " " यः " " मः " "
Divine reason	हिः दिव्य मनीषा शुः " यः " मः ईश्वरी प्रयोजन
Dogma	हिः <u>मतवाद</u> , कट्टर मान्यता शुः " अप्रमाणित मान्यता यः " मः "
Dual	हिः <u>द्वन्द्व</u> , <u>द्वैत</u> , द्वि शुः " " यः " " मः " "

Duality		हिः <u>द्वन्द्व</u> , द्वैत
		गुः " "
		वैः " "
		मः " "
Dynamic		हिः गान्धर्वयुक्त, ओजस्वान, गतिशील, क्रियात्मक, वेगवान्, मन्त्र
		गुः " "
		वैः " " गतिशील, क्रियात्मक, वेगवान्
		मः सक्रिय गतिशील
Earth consciousness	}	हिः <u>पार्थिव चेतना</u>
		गुः "
		वैः "
		मः "
Eclecticism		हिः सारसंदोहनवाद
		गुः "
		वैः सारसंमह, सारसंचयन (वाद)
		मः सारात्मक, तत्त्वज्ञान, पद्धति
Ecstasy		हिः रसावेश, आनन्दावेश, हर्षवेश
		गुः "
		वैः "
		मः उन्मत्ती (अवस्था)
Ecstatic condition	}	हिः <u>रसाविष्ट अवस्था</u>
		गुः "
		वैः "
		मः "

Distinction	हि: पार्थक्यबोध शु: " यं: " म: मिश्रता
Divine (adj)	हि: <u>भागवत</u> , <u>दिव्य</u> , ईश्वरीय शु: " " ईश्वरी यं: " " म: " " ईश्वरी
Divine life	हि: <u>दिव्य जीवन</u> , <u>भागवत जीवन</u> शु: " " य: " " म: " "
Divine reason	हि: दिव्य मनीषा शु: " य: " म: ईश्वरी प्रयोजन
Dogma	हि: <u>मतवाद</u> , कट्टर मान्यता शु: " अप्रमाणित मान्यता य: " म: "
Dual	हि: <u>द्वन्द्व</u> , <u>द्वैत</u> , द्वि शु: " " य: " " म: " "

Duality	हि: <u>द्वन्द्व</u> , द्वैत
	गु: " "
	बं: " "
	म: " "
Dynamic	हि: सामर्थ्ययुक्त, ओजस्वान, गतिशील, क्रियात्मक, वेगवान, सज्जि
	गु: " "
	बं: " " गतिशील, क्रियात्मक, वेगवान
	म: सक्रिय गतिशील
Earth consciousness	हि: <u>पार्थिव चेतना</u>
	गु: " "
	बं: " "
	म: " "
Eclecticism	हि: सारसंदोहनवाद
	गु: " "
	बं: सारसंग्रह, सारसंचयन (माद)
	म: सारात्मक, तत्त्वज्ञान, पद्धति
Ecstasy	हि: रसावेश, आनन्दावेश, हर्षावेश
	गु: " "
	बं: " "
	म: उन्मनी (अवस्था)
Ecstatic condition	हि: <u>रसाविष्ट अवस्था</u>
	गु: " "
	बं: " "
	म: " "

Effective	हिः कार्यकर, प्रभावोत्पादक, गुः कार्यकरी, परिणामवाहक घंः ,, कार्यकर, मः कार्यकारी-कार्यक्षम
Ego	हिः <u>अहम्</u> गुः ,, घंः ,, मः ,,
Ego-Sense	हिः <u>अस्मिन्ता</u> गुः ,, घंः ,, मः ,, मीपण
Egoism	हिः <u>अहंभाव</u> , अहन्ता गुः ,, ,, घंः ,, मः ,, अहन्ता मीपणा
Egoistic	हिः <u>अहम्मन्य</u> अहंकारी, गुः ,, ; ,, घंः ,, अहमात्मक मः ,,
Electron	हिः विद्युदणु गुः ,, घंः ,, रुद्धिणु मः विद्युत्परमाणु

Element	हि: <u>मूलपदार्थ</u> तत्त्व, महाभूत
	गु: " मूलउपादान
	बं: " मूलतत्त्व
	म: " "
Elemental	हि: ?
	गु:
	बं:
	म: मूलपदार्थसंबंधी भौतिक
Emanation	हि: <u>अंशविभूति</u>
	गु: "
	बं: "
	म: " संभूत
Embody	हि: मूर्त करना
	गु: मूर्त करखुं
	बं: मूर्तकरा
	म: दृश्यस्वरूप देणें
Embodiment	हि: मूर्त स्वरूप
	गु: "
	बं: मूर्त रूप, विमूह
	म: " "
Emotion	हि: <u>भाव</u>
	गु: "
	बं: "
	म: "

Emotional being हि: भावमय पुरुष, भावमय सत्त्व

गु: " "

वं: " "

म: "

Empirical हि: व्यवहार सिद्ध, अनुभूत

गु: व्यवहारप्रतिष्ठ, अनुभवसिद्ध

वं: अभिज्ञता सिद्ध

म: अनुभवसिद्ध प्रयोगसिद्ध

Empiricism हि: अनुभववाद

गु: "

वं: अभिज्ञतावाद

म: अनुभववाद

Energy हि: शक्ति

गु: "

वं: "

म: "

Energy (Kinetic) } हि: व्यक्त शक्ति

गु: "

वं: " सक्रिय शक्ति

म: गतिविशिष्ट शक्ति, चालन शक्ति, उपपन्न शक्ति

Energy (potential) } हि: अव्यक्त शक्ति

गु: "

वं: " अक्रिय शक्ति

म: सुप्तशक्ति

Equality	हिः <u>साम्य, समता, समानता</u> गुः " " बंः " " मः " "
Equanimity	हिः <u>समचित्तता</u> गुः " बंः " मः "
Equation	हिः <u>समीकरण</u> गुः " बंः " मः
Equilibrium	हिः <u>समस्थिति, साम्यावस्था, समतुलन</u> गुः <u>साम्य, समतुला</u> बंः <u>समस्थिति, साम्यावस्था</u> मः <u>समतोलता</u>
Essence	हिः <u>सार, निष्कर्ष</u> गुः " " बंः " " मः "
Essential	हिः <u>सारभूत</u> गुः " बंः " मः "

Equality	हि: <u>माभ्य</u> , <u>समता</u> , समानता गु: " " घं: " " म: " "
Equanimity	हि: <u>समचित्तता</u> गु: " घं: " म: "
Equation	हि: समीकरण गु: " घं: " म:
Equilibrium	हि: समस्थिति, साम्यावस्था, समतुलन गु: माभ्य, समतुला घं: समस्थिति, साम्यावस्था म: समतोलता
Essence	हि: <u>सार</u> , निष्कर्ष गु: " " घं: " " म: "
Essential	हि: <u>सारभूत</u> गु: " घं: " म: "

Ethics	हि: नीतिशास्त्र, आचारशास्त्र
	गु: " "
	घं: " सदाचारशास्त्र
	म: " आचारशास्त्र

Evolution	हि: क्रमविकास प्रवर्तन
	गु: " "
	घं: " "
	म: " "

Evolutionary, becoming	हि: निघटनशील मत्ता
	गु: " "
	घं: " "
	म: " "

Evolve	हि: विकसित होना, अभिव्यक्त होना, दिशान्तर बनना
	गु: विकास प्राप्त होना, अभिव्यक्त धनु
	घं: विकास प्राप्त होना, अभिव्यक्त होना
	म: विकास प्राप्त होना, विकास होना

Exhaust	हि: क्षय करना
	गु: क्षय करना
	घं: क्षय करना
	म: क्षय करने, क्षय होना

Existence	हि: अस्तित्व, सत्ता
	गु: " "
	घं: " "
	म: " "

Expansion	हिः <u>प्रकरण</u> , <u>प्रसार</u>
	शुः " "
	घंः " "
	मः " "
Experience	हिः <u>अनुभूति</u> , अनुभव
	शुः " "
	घंः " अभिज्ञता
	मः " अनुभव
Expression	हिः अभिव्यक्ति
	शुः " ०
	घंः "
	मः अभिव्यक्त
Extension	हिः <u>विस्तार</u> , विस्तृति, फैलाव
	शुः " "
	घंः " "
	मः "
External	हिः <u>बाह्य</u> , <u>बहिर्मुख</u>
	शुः " "
	घंः " "
	मः " "
External Being	हिः <u>बहिर्मुख</u> पुरूप, <u>बहिःसत्ता</u>
	शुः " "
	घंः " "
	मः " "

Externalised Prakriti	हि: <u>बहिर्मुख प्रकृति</u> गु: " " घं: " " म: " "
Exultation	हि: उल्लास गु: " " घं: " " म: उत्हास
Fact	हि: <u>सत्य</u> , इकीकृत गु: " " घं: " " म: " हकीकत
Faith	हि: <u>अज्ञा</u> , विश्वास गु: " " घं: " विश्वास म: " "
Faithfulness	हि: स्थिर निष्ठा गु: विश्वास पात्रता, नमकहलाली घं: स्थिर निष्ठा म: " "
Falsehood	हि: मिथ्या, अनृत, धत्तत्व, मिथ्यात्व गु: " " " " घं: " " " " म: मिथ्यत्व, अनृतत्व, असत्यत्व

Expansion	हिः <u>प्रकरण</u> , <u>प्रसार</u>
	शुः " "
	धंः " "
	मः " "
Experience	हिः <u>अनुभूति</u> , अनुभव
	शुः " "
	धंः " अभिज्ञता,
	मः " अनुभव
Expression	हिः अभिव्यक्ति
	शुः " "
	धंः " "
	मः अभिव्यक्त
Extension	हिः <u>विस्तार</u> , विस्तृति, फैलाव
	शुः " "
	धंः " "
	मः " "
External	हिः <u>बाह्य</u> , <u>बहिर्मुख</u>
	शुः " "
	धंः " "
	मः " "
External Being	हिः <u>बहिर्मुख</u> पुरुष, <u>बहिःसत्ता</u>
	शुः " "
	धंः " "
	मः " "

Externalised Prakriti	हि: <u>बहिर्मुख</u> प्रकृति गु: " " घं: " " म: " "
Exultation	हि: उद्भास गु: " " घं: " " म: उद्भास
Fact	हि: <u>तथ्य</u> , हकीकत गु: " " घं: " " म: " हकीकत
Faith	हि: <u>श्रद्धा</u> , विश्वास गु: " " घं: " विश्वास म: " "
Faithfulness	हि: स्थिर निष्ठा गु: विश्वास पात्रता, मनकहकाली घं: स्थिर निष्ठा म: " "
Falsehood	हि: मिथ्या, अनृत, असत्य, मिथ्यात्व गु: " " " " घं: " " " " म: मिथ्यात्व, अनृतत्व, असत्यत्व

Feel

हिः अनुभव करना

गुः अनुभव करवा, जाणवुं

घंः अनुभव करा, घोष करा

मः अनुभव घेणें

Feeling

हिः अनुभव

गुः लागणी, घोष

घंः अनुभव

मः मनोविकार, कळकळ, कळवळ

Fiat

हिः आदेश, आज्ञा

गुः " "

घंः " "

मः " "

Fidelity

हिः स्थिर निष्ठा, विश्वस्तता

गुः " "

घंः " "

मः " "

Flame

हिः शिखा, ज्वाला

गुः " "

घंः " "

मः ज्वाला, ज्योत्

Flaming

हिः प्रज्वलित, प्रदीप्त

गुः " ज्वलन्त

घंः " प्रदीप्त

मः " "

Force	हिः <u>शक्ति</u> गुः ॥ घंः ॥ बल मः ॥ ॥
Force (Vital)	हिः <u>प्राणशक्ति</u> गुः ॥ घंः ॥ मः ॥ ॥
Forms	हिः <u>रूप</u> , आकार, आकृति गुः ॥ घंः ॥ आकार, आकृति मः ॥ ॥ ॥
Formless	हिः <u>अमूर्त</u> , <u>अरूप</u> , निराकार गुः ॥ ॥ घंः ॥ ॥ निराकार मः ॥ ॥ ॥
Formation	हिः निर्माण, गठन, घनायत, घटन गुः घाट, खोखुं, चौकड़ुं घः रूपायन, गठन मः घटना, रचना
Formula	हिः <u>सूत्र</u> गुः ॥ घंः ॥ मः ॥ पत्र, रीत

Formulation	हि: <u>सूत्रीकरण</u> , सूत्रयुक्तता
गु:	” ”
घं:	” ”
म:	” ” सूत्ररूप
Fragment	हि: <u>वांश</u> , <u>खण्ड</u> , भाग, टुकड़ा
गु:	” ” टुकड़ी
घं:	” ” भाग
म:	” ” ”
Freedom	हि: स्वाधीनता, मुक्ति
गु:	” ”
घं:	” ”
Fundamental	हि: मौलिक, मूलगत
गु:	” ”
घं:	” ”
म:	आधारभूत, मूलभूत
Fusion	हि: <u>एकीकरण</u>
गु:	” एकरस धनुं
घं:	”
म:	” एकजीव होणें
Fulfilment (Spiritual)	} हि: <u>कृतार्थता</u> , चरितार्थता
	गु: ” ”
	घं: ” ” परिपूर्णता
	म: ” पूर्ति ”

Genius	हिः <u>प्रतिभा</u> , प्रतिभाशाली युः " प्रतिभायान वंः " " मः '," अलौकिक बुद्धिमान
Generalisation	हिः व्याप्ति युः " नियम वंः " व्यापक सिद्धान्त मः सामान्यविधान, व्यापक सिद्धान्त
Gnostic being	हिः विज्ञानमय पुरुष युः " " वंः " "
Gnosis	हिः <u>विज्ञान</u> , अध्यात्म-मार्ग, रहस्य मार्ग युः " " " वंः " " " मः " "
Gnosticism	हिः <u>ज्ञेयवाद</u> , अध्यात्म वाद, रहस्यपन्थ युः " " वंः " " मः " "
God	हिः <u>भगवान्</u> , ईश्वर युः " " वंः " " मः " "

Godhead

हिः }
गुः } ?
यंः }

मः देवांश, इश्वरीभंश, परमेश्वर, देवाद्य

Grace

हिः कृपा, करुणा, अनुग्रह

गुः " " "

यंः "

मः " अनुग्रह

Gradation

हिः श्रेणीविन्यास, क्रमविन्यास

गुः " " अनुक्रम

यंः " "

मः श्रेणीभाव, अनुक्रम, क्रमवार रचना-व्यवस्था

Grade

हिः श्रेणी, क्रम, कक्षा

गुः " "

यंः " "

मः " " पायरी

Gradual

हिः क्रमिक

गुः क्रमवद्ध

यंः क्रमिक

मः क्रमवार

Gratitude

हिः कृतज्ञता

गुः "

यंः "

मः "

Gross	हि: <u>स्थूल</u> , अक्षिप्त, मोटा गु: " " आम्य घं: " " " म: " मोठा, आम्य
Group	हि: <u>समूह</u> , समष्टि गु: " " घं: " " म: " "
Harmony	हि: <u>सुसंगति</u> , सामञ्जस्य, मेल गु: = " " संपाद घं: " " संगति म: " एकवक्त्यता, स्वरमवाद, स्वरैक्य, मिलाप
Harmonious	हि: <u>सुसंगत</u> , सुसमञ्जस, सामञ्जस्यपूर्ण गु: " " संवादि घं: " " सामञ्जस्यपूर्ण म: " शुद्धगारी, संवादि
Harmonisation	हि: सामञ्जस्य स्थापन, मेल बँटाना गु: संगतिकरण, मेल स्थापन करवी घं: " सामञ्जस्यसाधन म: एकस्वरी करण, एकतानता करणें, मेल बसविणें
Hedonism	हि: <u>सुखवाद</u> गु: " घं: " म: " मुख्ययोजनता वाद

Height   हि: उत्तुङ्गता, उच्चता, ऊंचाई

गु:   "

घं:   "   उष्णता

म: "

Hemisphere   हि: गोलादं, मण्डलादं

गु:   "   "

घं:   "   "

म: "   "

Heterogeneous   हि: असमधर्मी, असमजाति

गु:   "   "

घं:   "

म: विजातीय, भिन्नधर्मीय

Hierarchy   हि: कोटिक्रम

गु:   "

घं:   "

म: क्रमाक्रम, श्रेणीभाव

Higher mind   हि: उच्चमानस, उच्चतर मन

गु: ऊर्ध्वतन मन

घं:   "

म: उच्चमानस, उच्चतर मन

Homogeneous   हि: समधर्मी

गु:   "

घं:   "

म: "

Humanism	हि: मानवार्थवाद, मानवस्वार्थवाद गु: " " घं: मानयता, मानवधर्म म: " " मनुष्यत्व
Humanitarianism	} हि: विश्वहितवाद गु: " मानवहितवादे घं: " म: मनुष्यत्ववाद, मानवहितवाद
Hypnotise	हि: सम्मोहित करना गु: सम्मोहित करवुं, यशीकरण करवुं घं: सम्मोहित करा म: सम्मोहित करणं
Hypnotism	हि: <u>सम्मोहन विद्या</u> , <u>वशीकरण</u> गु: " " घं: " " म: " "
Idea	हि: <u>धारणा</u> गु: " घं: " म: " कल्पना
Ideal	हि: <u>आदर्श</u> गु: " घं: " म: "

Immersion	हि: <u>निमग्जन</u> गु: " घं: " म: "
Immobile	हि: <u>अचल</u> , निश्चल गु: " घं: " निश्चल म: "
Immoral	हि: अनैतिक, दुर्नीतिपरायण, शीलहीन गु: अनीतिवान्, शीलरहित घं: नीतिविरहित, अनैतिक, दुर्नीति परायण, नीतिविर्गाहि म: दुराचारी "
Immortal	हि: <u>अमर</u> , <u>अविनाशी</u> गु: " " घं: " " म: " "
Immovable	हि: <u>अटल</u> , <u>अचल</u> , <u>स्थावर</u> , अङ्गि गु: " " " घं: " " " मे: " " "
Imperfect	हि: <u>अपूर्ण</u> , <u>सदोष</u> " गु: " " घं: " " श्रुटियुक्त म: " "

Impersonal	हि: अपौरुषेय, निर्व्यक्तिक, अपौरुष शु: " " च: " " निर्गुण म: अव्यक्तिक, अपौरुष
Impersonality	हि: <u>अपौरुषेयता</u> निर्व्यक्तिकता शु: " " च: " " म: " अव्यक्तिभाव, अव्यक्तत्व
Imponderable	हि: प्रमाणीत, अमाद्य, प्रमाणातीत शु: " " " च: " " म: प्रमाणातीत
Impression	हि: <u>संस्कार</u> , धारणा, छाप शु: " " " च: " चिन्ह " म: "
Impulse	हि: <u>आवेग</u> , संवेग, धक्का शु: " " धक्को च: " झोंक म: " अःप्रेरणा
Impurity	हि: <u>अशुद्धि</u> , <u>मलिनता</u> शु: " " च: " " अनुचितता म: " "

Inaction

हि: अकर्म

गु: "

घं: "

म: " क्रियाहीनता

Inactive

हि: निष्क्रिय, अक्रिय, क्रियाहीन, निष्प्रेष्ट

गु: " " " "

घं: " " " "

म: " " "

Incarnation

हि: अवतार

गु: " "

घं: "

म: " "

Inconscience

हि: निश्चेतना, अचेतना

गु: " अचित्ति

घं: " "

म: " अचेतना, निसंज्ञा

Inconscient

हि: (संज्ञा) अचित्, (वि.) अचेतन

गु: " "

घं: " "

म: " "

Inconsistency

हि: असंगति, वैपरीत्य

गु: " विसंवाद, आत्मविरोध

घं: " वैपरीत्य

म: विसंगति

Incorruptibility	हि: <u>अविकार्यता</u> गु: „ घं: „ भ: „ मविघट्टण्याजोगा
Indeterminism	हि: <u>अनियतवाद</u> गु: „ घं: „ भ: „
Indeterminable	हि: <u>अनिर्देश्य</u> गु: „ घं: „
Indeterminate	हि: <u>निर्विशेष</u> गु: „ घं: „
Indication	हि: <u>सूचना</u> , संकेत, निर्देश, दक्षित गु: „ सूचन „ घं: „ संकेत, निर्देश „ भ: „ लक्षण
Indirect	हि: <u>परोक्ष</u> , अप्रत्यक्ष गु: „ घं: „ अप्रत्यक्ष भ: „

Individualism	हि: <u>व्यक्तिवाद, व्यक्तिस्वातन्त्र्यवाद</u>
	गु: " "
	बं: " "
	म: " "

Individuality	हि: <u>व्यक्तित्व, व्यष्टित्व</u>
	गु: " " पोतापुत्रं
	बं: " "
	म: "

Indivisible	हि: <u>अविभाज्य</u>
	गु: "
	बं: "
	म: "

Individualised	हि: <u>व्यक्तिमावापक, व्यष्टिमावापक</u>
	गु: " "
	बं: " "

In-dwelling spirit	हि: <u>अन्तर्यामी पुरुष, अन्तर्वासी आत्मा</u>
	गु: " "
	बं: " "
	म: " "

Indubitable	हि: <u>असंदिग्ध, निःसंदेह</u>
	गु: " "
	बं: " "
	म: " "

Induction	हिः <u>उपपादन, उपपत्ति</u> शुः " " धंः " " मः " "
Ineffable	हिः <u>अनिर्यञ्जनीय</u> शुः " धंः " मः "
Inertia	हिः <u>जडता, जाड्य</u> शुः " " धंः " " जडिमा मः " "
Inference	हिः <u>अनुमान</u> शुः " धंः " मः "
Inferior	हिः <u>अधम, निम्नतर, श्वर</u> शुः " " " धंः <u>अपकृष्ट, " " निग्रान</u> मः " अधम निवृष्ट, शौण
Inferior Cons- ciousness	हिः <u>निम्नतर चेतना</u> शुः " धंः " मः "

Infinite	हिः <u>अनन्त</u>	
	गुः	”
	बंः	”
	मः	”
Influence	हिः <u>प्रभाव</u>	
	गुः	”
	बंः	”
	मः	”
Influence(yogic)	हिः यौगिक प्रभाव	
	गुः	”
	बंः	”
	मः यौगिक प्रभाव	
Infusion	हिः संचार, अनुदेश, द्रावण	
	गुः	” ” ”
	बंः	” ” ”
	मः (मनांत) हसविणे, विविचिणे	
Inner being	हिः <u>अन्तः पुरुष</u>	
	गुः	”
	बंः	”
	मः	”
Inner instrument	हिः <u>आन्तर करण</u>	
	गुः	”
	बंः	”
	मः	”
		आन्तर साधन

Inner life	हि: शान्तर जीवन गु: " घं: " म: भन्तर जीवन
Inner Support	हि: शान्तर, पात्र, शान्तर आधार गु: " " घं: " " म: भन्तराधार
Insensibility	हि: संज्ञाहीनता गु: " भाषाशून्यता घं: असादृशता म: संज्ञाहीनता भाषाशून्यता
Inspiration	हि: अनुप्रेरणा, प्रेरणा गु: " " घं: " " म: " स्फूर्ति
Inspired intellect	हि: प्रेरणाशील बुद्धि, प्रेरणाप्रेरित बुद्धि गु: " " घं: " अनुनामित बुद्धि म: " अंतःप्रेरित बुद्धि
Instinct	हि: अन्धप्रेरणा, सहजप्रेरणा, सहजप्रवृत्ति गु: " " " घं: " सहजान प्रेरणा सहजात प्रवृत्ति म: सहज प्रेरणा, सहज प्रवृत्ति

Instinctive	हि: <u>सहज प्रेरित</u> , <u>निर्गम प्रेरित</u> , <u>प्रकृति प्रेरित</u>
	गु: " " "
	बं: " " "
	म: " " "
Instrument	हि: <u>करण</u> , <u>यन्त्र</u> , <u>उपकरण</u> , <u>साधन</u>
	गु: " "
	बं: " "
	म: " " उपकरण, साधन
Instrumental cause (immediate)	हि: निमित्त कारण गु: " बं: " म:
Integral	हि: <u>समग्र</u> , <u>सर्वांग</u>
	गु: " "
	बं: " "
	म: " " पूर्ण
Intellectualisa- tion	हि: बौद्धिक रूप देना गु: बौद्धिक रूप दान बं: बुद्धिगत रूप दान म: बौद्धिक रूप देणे
Intellectual	हि: <u>बुद्धिगत</u> , <u>बौद्धिक</u> , <u>बुद्धिधर्मी</u>
	गु: " " "
	बं: " " "
	म: " " "

Intellectual being— (see *Being intellectual*)

Intellectual mind हि: बुद्धिधर्मी मन

शु: " "
 वं: " "
 म: " "

Intelligence हि: बुद्धि

शु: " "
 वं: " "
 म: " "

Intensity हि: सांद्रता, मग्नता

शु: " " सीवस्फुरण, गाढता
 वं: " " "
 म: " " "

Intermediate zone } हि: अन्तराल अवस्था

शु: " "
 वं: " "
 म: " " मध्यवर्ती मटल

Inter-penetration } हि: अन्त्योन्य प्रवेश, अनुप्रवेश

शु: " " "
 वं: " " "
 म: " " "

Interpretative हि: सत्यस्रोतक, अर्थस्रोतक, अर्थ-प्रकाशक

शु: " " "
 वं: " " अर्थप्रकाशक
 म: " " विचरणान्तक

Intuition	हिः <u>धोवि, संधोधि, स्फुरित ज्ञान, सहजोपलब्धि</u> शुः " " " धंः " " " मः " " स्फुरित ज्ञान, सहज ज्ञान
Intuitive	हिः धोधिमुत्पद्य, संधोधिज-य शुः " " धंः " " मः सहजज्ञ
Intuitive mind	हिः धोधिमय बुद्धि, सहजज्ञान-स्फुरित बुद्धि शुः " " धंः " " मः सहजज्ञान-स्फुरित मन, धोधिमय मानस
Involution	हिः <u>नियन्त</u> शुः " धंः " मः " प्रतिबन्धि पूर्वस्थित्याप्त जाणें
Involved (process)	} हिः <u>सद्य-परिणामी प्रक्रिया</u> शुः " धंः " मः "
Joy	हिः <u>हर्ष</u> शुः " धंः " मः "

Kinesis

हिः गतिधर्म, क्रियाधर्म

शुः " "

धंः " "

मः " "

Kinetic

हि गतिधर्मो, त्रियात्मक

शुः " "

धंः " "

मः " "

Knowledge

हिः ज्ञान

शुः "

धंः "

मः "

Knower

हि ज्ञाता

शुः "

धंः "

मः "

Latent

हिः प्रसप्त, अप्रकट

शुः " "

धंः " "

मः " "

Law

हिः धर्म, नियम

शुः " "

धंः " "

मः " "

Layer	हिः <u>रगर</u> गुः ॥ घंः ॥ मः ॥
Level	हिः <u>कोटि</u> , भूमि, समतल, तल गुः ॥ ॥ ॥ घंः ॥ ॥ तल मः ॥ भूमिवा, दर्जा
Liberation	हिः मुक्ति गुः ॥ घंः ॥
Liberty	हिः <u>स्वार्पणता</u> गुः ॥ घंः ॥ मः ॥
Life	हिः <u>प्राण</u> , <u>जीवन</u> गुः ॥ ॥ घंः ॥ ॥ मः ॥ ॥ ॥
Life divine— (see <i>Divine life</i>)	
Life-energy	हिः <u>प्राणशक्ति</u> गुः ॥ घंः ॥ मः ॥

Life-force	हिः	<u>प्राणशक्ति, प्राण-बल</u>		
	गुः	"	"	"
	घंः	"	"	"
	मः	"	"	"
Life-power	हिः	<u>प्राणशक्ति, प्राण-बल</u>		
	गुः	"	"	"
	घंः	"	"	"
	मः	"	"	"
Light	हिः	<u>ज्योति, प्रभा, आलोक, प्रकाश</u>		
	गुः	"	"	"
	घंः	"	"	"
	मः	"	"	प्रकाश
Limit	हि	<u>सीमा, मर्यादा, हद</u>		
	गु.	"	"	"
	घंः	"	अर्धम	"
	म.	"	मर्यादा, हद	"
Logic	हिः	<u>युक्तिपद्धति (Logic of the infinite), युक्तिशास्त्र, तर्कशास्त्र</u>		
	गुः	"	"	"
	घंः	"	"	"
	मः	"	"	"
Logical	हिः	<u>सयुक्तिक, तर्कसंगत, तर्कसिद्ध</u>		
	गुः	"	"	संगत
	घंः	"	"	"
	मः	"	"	"

Lower	हिः <u>निम्नतर</u> , अधस्तर गुः " " घंः " " मः " अधस्तर
Lower hemisphere	} हिः निम्न गोलार्द्ध, अपरार्द्ध गुः " " घंः " " मः अधोगोलार्ध
Lower nature	हिः <u>निम्न प्रकृति</u> , अपरा प्रकृति गुः " " घंः " " मः "
Lower overmind	} हिः अधिमानस का निम्नस्तर गुः " " " घंः अधिमानसेर निम्नस्तर, निम्नतर अथवा निम्नतम अधिमान मः अधिमानसचा स्यालील धर
Loyalty	हिः गुः घंः शानुगत्य
Luminous	हिः ज्योतिर्मय गुः ज्योतिमय घंः ज्योतिर्मय मः "

Manifestation   हि: अभिप्यक्ति, आविर्भाव, प्रकाशन
 गु:   "   "   "   "   "
 वं:   "   प्रकटन, प्रकाश
 म: "   आविष्करण, प्रकटन

Material   हि: जड, जडात्मक, स्थूल, अन्नमय
 गु:   "   "   "   "
 वं:   "   "   "   "
 म: "   "   "   "

Material being— (see *Being material*)

Material principle   } हि: जडत्व
 गु:   "
 वं:   "
 म: "

Materialism   हि: जडवाद
 गु:   "
 वं:   "
 म: "

Materialistic   हि: जडवादी, जडवादात्मक
 गु:   "   "
 वं:   "   "
 म: जडवादाग्रंथी, जडवादविपक्षक

Matter   हि: जड, स्थूल भूत, जड प्रकृति
 गु:   "   "
 वं:   "   "   जड प्रकृति
 म: "   "

Mechanical	हि: <u>यान्त्रिक</u> , यन्त्रवत् चालित ~
	गु: " "
	घं: " "
	म: " यन्त्रधार चालित
Mechanical mind	} हि: यन्त्रवत् चालित मन
	गु: " "
	घं: " "
	म: यन्त्रवत् चालित मन
Meditation	हि: <u>ध्यान</u>
	गु: " "
	घं: " "
	म: " "
Meditative	हि: <u>ध्यानशील</u> , ध्यानरत
	गु: " "
	घं: " ध्यानरत, ध्याननिष्ठ
	म: " " "
Mental	हि: <u>मनोमय</u> , <u>मानसिक</u> , मानस, मनोवान
	गु: " " " "
	घं: " " " "
	म: " " "
Mental being	हि: <u>मनोमय पुरुष</u> , <u>मनोमय सत्ता</u>
	गु: " "
	घं: " "
	म: " "

Mental plane	हि: <u>मनोलोक</u> , <u>मानस लोक</u> , मनोमय भूतिका
	गु: " "
	व: " "
	म: " "
Mental sheath	हि: <u>मनोमय कोष</u>
	गु: " "
	व: " "
	म: " "
Metaphysical	हि: <u>दार्शनिक</u> , परात्मात्त्विक
	गु: " "
	व: " "
	म: " तत्त्वज्ञानविषयक
Metaphysician	हि: <u>तत्त्वज्ञ</u> , तत्त्वदर्शी, दार्शनिक
	गु: " मीमांसक
	व: " तत्त्ववित्, दार्शनिक
	म: " तत्त्व " " "
Metaphysics	हि: <u>तत्त्वविद्या</u> , <u>दर्शन शास्त्र</u> , <u>पराविद्या</u>
	गु: " " "
	व: " " "
	म: " " "
Method	हि: <u>विधि</u> , <u>पद्धति</u> , <u>प्रणाली</u> , शैली
	गु: " " "
	व: " " " धारा
	म: " " "

Might	हि: बल, सामर्थ्य गु: धीर्य धं: बल, सामर्थ्य म: ,, ,, धीर्य
Mind	हि: <u>मन</u> , मनस्, मानस गु: ,, ,, ,, धं: ,, ,, ,, म: ,,
Mind (illuminated)	} हि: <u>ज्ञानदीप्त मन</u> , सम्बुद्ध मन गु: ,, प्रदीप्त बुद्धि धं: ,, सम्बुद्ध मन म: ,, प्रदीप्तमन
Miracle	हि: चमत्कार गु: ,, धं: आश्चर्य-घटना, अघटन, अद्भुत घटना म: चमत्कार
Monistic	हि: <u>अद्वैतवादी</u> गु: ,, धं: ,, म: ,,
Monotony	हि: , गु: एकत्वानता, आवर्तन, निरसता धं: ,, वैचित्र्यहीनता म: वैचित्र्याभाव, कंटाळघाणे

Moral	हि: <u>भैतिक, शीलवान</u>
	गु: " "
	घ: " "
	म: " "
Moral (Infra)	हि: <u>अभनैतिक</u>
	गु: "
	घ: "
Moral (supra)	हि: <u>अतिभैतिक</u>
	गु: "
	घ: "
Motive	हि: <u>उद्देश, हेतु</u>
	गु: " "
	घ: "
	म: " हेतु
Motive power	हि: <u>प्रेरक शक्ति, प्रयत्नक बल, चालक शक्ति</u>
	गु: " " "
	घ: " " "
	म: " " "
Mystics	हि: <u>रहस्यपन्थी, अगम्यपन्थी, अगम्यवादी, रहस्यवादी</u>
	गु: " "
	घ: " रहस्यवादी
	म: " "

Mysticism	हि: <u>रहस्यवाद</u> , <u>अध्यात्ममार्ग</u>	
	गु: " "	मर्मवाद
	घं: " "	
	म: " "	अनुभूतिवाद
Nation	हि: राष्ट्र, जाति, प्रजा	
	गु: " " "	
	घं: जाति	
	म: राष्ट्र	
Nature	हि: <u>प्रकृति</u> , <u>स्वभाव</u>	
	गु: " " "	कुदरत
	घं: " "	
	म: " "	
Nature (cosmic)	हि: <u>विश्वप्रकृति</u>	
	गु: " "	
	घं: " "	
	म: " "	
Nature action	हि: प्राकृतिक व्यापार, प्रकृति-क्रिया	
	गु: " "	
	घं: प्राकृतिक क्रिया	
	म: " "	
Nature power	हि: प्रकृतिशक्ति	
	गु: " "	
	घं: " "	
	म: " "	

Nature process	हिः <u>प्रकृति-प्रक्रिया</u>
	गुः "
	घः "
	मः "
Necessity (mechanical theory of necessity)	हिः <u>नियति, अवश्यंभावित</u>
	गुः " "
	घः " "
	मः " "
Negative	हिः <u>नेतिवाचक, नकारात्मक</u>
	गुः " "
	घः " अभावात्मक
	मः " नकारात्मक
Neo-Hegelians	हिः <u>नव-हेगलवादी</u>
	गुः "
	घः "
	मः "
Neo-Platonists	हिः <u>नव-प्लेटोवादी</u>
	गुः "
	घः "
	मः "
Nerve	हिः <u>नाडी, स्नायु</u>
	गुः "
	घः " स्नायु
	मः " मज्जातंतु

Nerve sensory   हि: संज्ञा-नाडी
 गु:   "
 घं:   "
 म: ज्ञानचाहक मज्जातन्तु, संज्ञा नाडी

Nerve motor   हि: आज्ञा नाडी
 गु:   "
 घं:   "
 म: गतिचाहक नाडी

Nervous being—(see *Being nervous*)

Nervous system   हि: नाडीतन्त्र, स्नायुमण्डल
 गु:   "
 घं:   "
 म: " मज्जातन्तु रज्जुता

Nervous }   हि: प्राणकवच
 envelope }   गु:   "
                   घं: प्राणवर्मे
                   म: मज्जातन्तु आवर्ण

Nescience   हि: तिङ्मन
 गु:   "
 घं:   "
 म: ज्ञानाभाव

Neutral   हि: उदासीन, तटस्थ
 गु:   "   "
 घं:   "   निर्लिप्त, निरपेक्ष
 म: "   अलिप्त

Noble	हिः <u>उदात्त</u> , <u>अभिजात</u> , महान्
	गुः " " "
	घंः " " महान्
	मः " " = संभ्रान्त
Non-manifest	हिः अनभिध्यक्त
	गुः " "
	घंः " "
	मः अनाविष्करण
Normal	हिः
	गुः
	घंः स्वाभाविक
	मः प्रमाणशील, प्रमाणवद्, प्रमाणयुक्त
Noumenon	हि. <u>वस्तु स्वयं</u> , तत्त्व-स्वयं, स्व-रूप
	गुः " " "
	घंः " " " सत् स्वरूप
	मः " "
Noumenal	हिः <u>स्व-रूपात्मक</u>
	गुः " "
	घंः " "
	मः " "
Noumenal being	हिः स्व-रूप-सत्ता
	गुः " "
	घंः " "

Notion	हि: ग्याल, रिचार गु: ,, घं: धारणा म: भावना
Nucleus	हि: नाभ्य गु: ,, घं: केन्द्र, नामी म: मूलवेदू, मूलवीज
Object	हि: <u>विषय</u> गु: ,, घं: ,, म: ,,
Objective	हि: <u>विषयमूलक</u> , <u>विषयकेन्द्री</u> , बहिर्दृष्टी, विषयगत, वस्तुकेन्द्र गु: ,, ,, ,, ,, ,, घं: ,, ,, ,, ,, ,, म: ,, ,,
Obscure	हि: <u>अस्पष्ट</u> , धुंधला, धूमाच्छन्न, धूमिल गु: ,, धूमावृत ,, घं: ,, तमसाच्छन्न - म: ,, अंधुक
Occult	हि: गुह्य गु: / ,, घं: / ,, म: गूढ, गुह्य

Occultism

हिः गुह्यविद्या

गुः

घंः

मः

”

”

”

गूढवाद

Offering

हिः आहुति, अर्पण

गुः

घंः

मः

”

”

”

”

”

”

Omnipotence

हिः सर्वशक्तिमत्ता

गुः

घंः

मः

”

”

”

”

”

”

सर्वशक्तिमासता

Omnipresence

हिः सर्वव्यापित्व, सर्वव्यापकता, विभुत्व

गुः सर्वव्याप्तत्वं

घंः सर्वव्यापित्व, सर्वव्यापकता, विभुत्व

मः

”

”

”

”

”

Omniscience

हिः सर्वज्ञता

गुः

घंः

मः

”

”

”

”

”

”

One (without)
a second)

हिः एक, एकमेवाद्वितीयम्, अद्वितीय

गुः

घंः

मः

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

One with truth } consciousness	हिः <u>श्रुतचित्</u>
	गुः "
	घंः "
	मः "
Oneness	हिः <u>एकत्व</u>
	गुः "
	घंः "
	मः " <u>एक्य</u>
Opening	हिः <u>उन्मीलन</u> , उद्घाटन, अपोऽवरण, उद्भेदन
	गुः " उन्मुक्त करवुं, अनावरण
	घंः " उद्घाटन "
	मः " "
Organ	हिः <u>करण</u> , <u>अंग</u> , इन्द्रिय, यंत्र
	गुः " " अवयव
	घंः " " इन्द्रिय, यंत्र
	मः " " " "
Organatism	हिः
	गुः
	घंः व्यवहारवाद, प्रयोगवाद
Organisation	हिः व्यवस्था, संघटन
	गुः "
	घंः सुव्यवस्था, संगठन
	मः व्यवस्था, संघटन

Organised being	} हि: <u>सुसंबद्ध सत्ता</u> गु: " बं: " म: "
Organism	हि: जैव सत्ता, अवयवी, पिण्ड, अंगी गु: " बं: " म: सेंद्रिय
Over mental	हि: <u>अधिमानसिक</u> गु: " बं: " म: "
Over mind	हि: <u>अधिमानस</u> गु: " बं: " म: "
Pantheism	हि: <u>विद्वन्मतावाद</u> गु: " बं: " म: "
Partial	हि: <u>आंशिक</u> , एकदेशीय, पक्षपातपूर्ण गु: " " पक्षपाती, मर्यादीत बं: " " एकदेशदर्शी म: " एकदेशी, पक्षपाती

Passion	हिः रागाधेरा गुः " धं : आवेग मः राग
Passive	हिः सहनधर्मी गु " धं : " अप्रतिरोधी, अप्रतिरोधक मः सहनशील, अप्रतिकारक
Passivity	हिः सहता, सहनधर्मिता गुः " " धं : " " अप्रतिरोध मः सहनशीलता, अप्रतिधारकता, सहना
Perception	हिः बोधन, बोधना, बोध गुः " " धं : " " मः बोध, जाणीव
Perfection	हिः <u>पूर्णता</u> , सिद्धि गुः " " धं : " संसिद्धि, परमोल्लस्य मः " सिद्धि
Permutation	हिः विविध विन्यास गु : विन्यास धं : विविध विन्यास मः विनिमय

Perspective	हि: <u>परिप्रेक्ष्य</u> परिप्रेक्षित शु: " " घं: " " म: "
Persistence	हि: निर्वन्ध, उरे रहना, अडे रहना शु: निर्वन्धता घं: निर्वन्ध म: "
Persistence (of will)	} हि: <u>निष्ठा</u> , <u>धृति</u> शु: " " घं: " " म: " "
Person	हि: <u>पुरुष</u> शु: " घं: " म: "
Personal	हि: <u>व्यक्तिगत</u> , निजी शु: " अंगत घं: " म: "
Personality	हि: <u>व्यक्ति-रूप</u> शु: " घं: " म: " (व्यक्ति निपयक)

Perverted हि: द्विष्ट

शु: "

चं: "

म: "

Perversion हि: विकार, विकृति

शु: " "

चं: " "

म: " "

Pessimism हि: निराशावाद

शु: "

चं: "

म: "

Phenomenon हि: रूपात्मक सत्ता

शु: "

चं: " प्रपंच, व्यापार, घटना

म: रूपात्मक स्वरूप

Phenomenal हि: रूपात्मक

शु: "

चं: " प्रपंचात्मक

म: "

Philosophical } हि: दार्शनिक मत
belief

शु: "

चं: "

म: "

Physical being—(see *Being physical*)

Physical consciousness—(see *Consciousness physical*)

Physical mind   हि: स्थूल मन

गु:   "

घ: "

म: "

Physical sky   हि: स्थूल आकाश

गु:   "

घ: "

म: "

Physical vital being—(see *Being physical vital*)

Pity   हि: रहम, कृपा

गु: अनुकम्पा, रहेम, कृपा

घ: "

म: "

Plane (of } हि: स्तर, भूमि, लोक
consciousness) }

गु:   "   "   "

घ: "   "   "

म: "   "   "

Plastic (adj.)   हि: नमनशील, नमनीय, सुनम्य

गु:   "   "   "

घ: "   "   सहजनम्य

म: "   आकारक्षम,   "   रूपक्षम

Plasticity   हिः नमनीयता, मुनम्यता
 गुः   "   "
 घंः   "   "
 मः आकारक्षमता, रूपक्षमता, नमनशीलता

Plausibility   हिः सत्याभास, सत्यभामिता
 गुः   "   "
 घंः   "   "
 मः   "   "

Poise   हिः प्रतिष्ठा, अवस्थिति, अवस्था
 गुः   "   "   "
 घंः   "   "   "
 मः समतोल स्थिति, (समतोल अवस्था)

Ponderable   हिः परिमाणम्य, प्रमाणम्य
 गुः   "   "
 घंः   "   "
 मः   "   तुलायोग्य

Positive   हिः इतिवाचक, भावात्मक, अस्तिसमूलक
 गुः   "   "   "
 घंः   "   "   "
 मः   "   निर्विवाद्, अस्तिसमाधदर्शक

Positivism   हिः प्रत्यक्षवाद
 गुः   "
 घंः   "
 मः   "

Possibility	हि: शक्यता, संभावना गु: " वं: संभावना म: शक्यता, संभवनीयता
Potential	हि: <u>शक्तिगर्भ</u> गु: " वं: " म: " दीजरूप, सुप्तशक्ति
Potentiality	हि: शक्तिगर्भता गु: " गर्भता वं: " म: संभाव्यशक्ति
Power २.	हि: <u>शक्ति</u> , <u>प्रभार</u> गु: " " वं: " " म: " "
Practice	हि: <u>अभ्यास</u> , <u>साधना</u> गु: " " वं: " " म: " "
Practical	हि: <u>व्यावहारिक</u> गु: " कार्यकारी, कार्यकर वं: " " म: "

Pragmatic	हिः गुः घं : ध्यावहारिक, प्रायोगिक मः स्याद्वादी, (असेल टिंवा नसेल म्हणणारा)
Pragmatism	हि गु. घं : ब्यवहारवाद, प्रयोगवाद
Premonition	हि <u>पूर्वाभास</u> गु. " घ. " मः "
Presence	हिः <u>साक्षिभ्य</u> , उपस्थिति गुः " " घंः " मः "
Pressure	हिः दबाव गुः दबाण घंः चाप मः दाब, भार
Principle	हि. <u>सत्त्व</u> , <u>मूलमूय</u> , सिद्धान्त गुः " " " घंः " " " मः " " सिद्धान्त

Probabilities	हि: <u>संभाव्यता</u> , संभावना
	गु: " "
	व्यं: " "
	म: " संभवनीयता
Process	हि: <u>पद्धति</u> , प्रणाली, प्रक्रिया
	गु: " " "
	व्यं: " " "
	म: " "
Projection	हि: <u>प्रक्षेप</u>
	गु: " "
	व्यं: " "
	म: " प्रक्षेपण
Pseudo-intuition	हि: <u>मिथ्यासंश्लेषि</u> , झूठीकृतोधि
	गु: " "
	व्यं: " "
	म: " सहजज्ञा
Psychic	हि: <u>चैत्य</u>
	गु: " "
	व्यं: " "
	म: "
Psychic being	हि: <u>चैत्य पुरुष</u> , <u>अन्तः पुरुष</u> , <u>हृत्पुरुष</u> , <u>अन्तरात्मा</u>
	गु: " " " "
	व्यं: " " " "
	म: " " " "

Psychological	हि: मनोवैज्ञानिक गु: मनस्तारिक घं: " म: मानसशास्त्रविषयक
Psychology	हि: <u>मनोविज्ञान</u> , मनस्तरव, चेतनशास्त्र गु: " " " घं: " " " म: " मानसशास्त्र
Purification	हि: <u>शुद्धि</u> गु: " घं: " म: "
Purified (wholly)	} हि: <u>विशुद्ध</u> , पवित्र गु: " घं: " म: "
Psycho-analysis	हि: <u>मनो-विश्लेषण</u> गु: " घं: " मनोविकलन-विद्या म: "
Quiet	हि: अचंचल गु: शम, स्थिरता घं: अचंचल म: निश्चलता, स्थिरता

Quality	हिः <u>गुण</u>
	गुः ”
	घंः ”
	मः ”
Quantity	हिः <u>परिमाण</u> , <u>भात्रा</u>
	गुः ” ”
	घंः ” ”
	मः ” ”
Radicalism	हिः <u>हृदयवाद</u>
	गुः ”
	घंः ”
	मः ”
Range	हिः क्षेत्र, मर्यादा, सीमा
	गुः ” ”, पन्थो
	घंः सीमाना
	मः क्षेत्र, मर्यादा, मीमा
Rapture	हिः रभस्
	गुः ”
	घंः ”
	मः (रंगांत येणे), हर्षोन्माद
Ratiocination	हिः <u>निष्कार</u> , नितके
	गुः ” ”
	घंः ” ”
	मः ” तर्कपद्धति

Rationale	हि: <u>युक्तिमार</u> , युक्तिधारा
	गु: " "
	घं: " "
	म: "
Reaction	दि. <u>प्रतिक्रिया</u>
	गु: "
	घं: "
	म: "
Real	हि: <u>वास्तविक</u> , वास्तव
	गु: " "
	घं: " "
	म: " सात्विक
Realistic	हि: <u>वस्तुनिष्ठ</u> , वास्तविक
	गु: " "
	घं: " "
	म: "
Real Idea	हि: <u>विज्ञान</u> , विन्दु
	गु: "
	घं: "
Reality	हि: <u>सर्वस्तु</u> , वास्तविकता, वास्तवसत्ता
	गु: "
	घं: " वास्तविकता, वास्तवसत्ता
	म: " "

Reality (divine) हिः भागवत सद्वस्तु, दिव्यसत्ता

गुः   "   "
 घंः   "   "
 मः   ' "

Reality } हिः सर्वगत सद्वस्तु
 omnipresent }
 गुः   "
 घंः   "
 मः   "

Reality timeless हिः कालातीत सद्वस्तु
 गुः   "
 घंः   "
 मः   "

Reality } हिः परात्पर सद्वस्तु
 transcendental }
 गुः   "
 घंः   "
 मः   "

Reality supreme हिः परम सद्वस्तु
 गुः   "
 घंः   "
 मः   "

Realisation हिः साक्षात्कार
 गुः   "
 घंः सिद्धि, उपलब्धि
 मः साक्षात्कार

Realism	हि. <u>वास्तववाद</u>
	गः "
	घंः "
	म "
Realism universal	} हि. विद्व <u>वास्तववाद</u>
	गु. "
	घंः "
Reason	हि. <u>युक्ति, तर्क</u>
	गु. " "
	घंः " "
	म. " "
Reasoning	हि. <u>युक्ति-पद्धति</u>
	गुः "
	गंः "
	मः <u>तर्कपद्धति</u>
Receptive	हि. <u>धारणशक्ति, ग्रहणशीलता</u>
	गुः " "
	घंः " "
	मः " "
Receptivity	हि. <u>ग्रहणशक्ति, ग्रहणशीलता</u>
	गुः " धारणशक्तता
	घंः " ग्रहणशीलता
	मः " "

Recognition	हिः <u>प्रत्यभिज्ञान</u>
	गुः "
	घंः "
	मः "
Recurrence	हिः <u>पुनरावृत्ति</u> , पुनरावर्तन
	गुः "
	घंः " पुनरावर्तन
	मः " "
Reflection	हिः <u>विचार</u>
	गुः "
	घंः "
	मः " विचारणा
Re-incarnation	हिः <u>पुनर्जन्म</u>
	गुः "
	घंः "
	मः "
Reject (to)	हिः अस्वीकार करना, प्रत्याख्यान करना, त्याग करना
	गुः अस्वीकार करवी, प्रत्याख्यान करघुं, त्याग करवी
	घंः प्रत्याख्यान करा
	मः त्याग करणें, अस्वीकार करणें
Rejection	हिः <u>अस्वीकार</u> , <u>त्याग</u> , <u>प्रत्याख्यान</u>
	गुः " " "
	घंः " " "
	मः " "

Relative	हिः <u>सापेक्ष</u> , सापेक्षिक, आपेक्षिक
	गुः " " "
	बंः " " "
	मः "
Repression	हिः <u>निग्रह</u> , दमन
	गुः " "
	बंः " दमन
	मः " दमन
Representation	हिः <u>प्रतिभास</u>
	गुः "
	बंः "
	मः "
Repulsion	हिः विकर्षण, विराग, द्वेष, विद्वेष
	गुः " " " "
	बंः " " " "
Resistance	हिः <u>प्रतिरोध</u>
	गुः "
	बंः "
	मः "
Response	हिः प्रतिस्पन्दन, प्रत्युत्तर
	गुः " "
	बंः सादा
	मः प्रत्युत्तर

Revealed	हिः श्रव्यादिष्ट गुः " घंः "
Revelation	हिः सत्यदृष्टि, दिव्यदर्शन गुः " घंः " दिव्यदर्शन मः सत्यदर्शन
Revolt	हिः <u>द्रोह</u> , विद्रोह गुः " " घंः " " मः " " बंडकरणे, दासन भुगारुन देणे
Rhythm	हिः <u>छन्द</u> गुः " घंः " मः "
Riddle	हिः प्रहेलिका, पहेली गुः " " उखागु, कोपडो, समस्या घंः " " हेंथाली मः कोटें
(The) Right	हिः <u>ऋतम्</u> गुः " घंः " मः "

Right attitude   हि: यथार्थ मनोभाव
 गु: यथार्थ चलण
 व: यथायथ मनोभाव
 म: यथार्थ मनोवृत्ति

Rigid   हि: कठोर, अनम्य
 गु: कडक   ,,
 व: आदृष्ट
 म: कठिण, ताठ

Romantic   हि: सौन्दर्य-स्वैरी
 गु:   ,,
 व: ,,
 म: ,,

Romanticism   हि: सौन्दर्यस्वैरिता
 गु:   ,,
 व: ,,
 म: ,,

Salvation   हि: मुक्ति, परित्राण
 गु:   ,,
 व: ,,
 म: ,, उद्धार, तारण

Satisfaction   हि: सुखि, सन्तोष
 गु:   ,,
 व: ,,
 म: ,,

Seat of emotion हि: भावकेन्द्र

गु: "

घं: "

म: "

Seer हि: ज्ञप्ति, दृष्टा

गु: " "

घं: " "

म: " "

Self हि: आत्मन्

गु: "

घं: "

म: "

Self (inner) हि: अन्तरात्मा

गु: "

घं: "

म: "

Self Silent or } हि: प्रज्ञान आत्मा
Self of silence }

गु: "

घं: "

म: "

विशुद्ध-बीर्य आत्मा

Self (abandon- } हि: आत्मनिर्जन, आत्मोत्थान
ment of)

गु: "

घं: "

म: "

" "

" "

" "

Self-delight   हिः आत्मानन्द, स्वानन्द
 गुः   "   "   "
 घंः   "   "   "
 मः स्वानन्द

Self discipline (see Discipline self)

Self-esteem   हिः आत्मपहुमान, आत्मादर, आत्मगीरव
 गुः   "   "   "
 घंः   "   "   "
 मः आत्ममौढी, आत्मस्तुति, आत्मगीरव

Self-evident   हिः स्वयं सिद्ध, स्वतः सिद्ध, स्वतः प्रमाणित
 गुः   "   "   "
 घंः स्वतः सिद्ध
 मः   "   स्वयंप्रमाण

Self existence   हिः स्वयंभू सत्ता
 गुः   "   "
 घंः   "   "
 मः स्वयंभूत्व, स्वयंभूत्वा

Self-existent   हिः स्वयंभू
 गुः   "   "
 घंः   "   "
 मः   "   "

Self-giving   हिः आत्मदान
 गुः   "   "
 घंः   "   आत्मापेक्ष
 मः   "   "

Self-assertion हि. अहं प्रतिपादन, अहंख्यापन, आत्मख्यापन, विकल्पन
 शु. " " " "
 सं. आत्म-प्रतिष्ठा
 म. स्व प्रतिपादन

Self awareness हि. आत्ममंविष्ट, आत्मभान
 शु. " " "
 सं. " आत्मज्ञान
 म. आत्मयोधित, आत्मभान

Self (conscious) (see Conscious self)

Self-consecra-
 tion, हि. आत्म निवेदन, आत्म यजन
 शु. " "
 सं. " "
 म. " "

Self-dedication हि. आत्मोत्सर्ग, आत्म-प्रणिधान
 शु. " " "
 सं. " " "
 म. " "

Self-determi-
 nation } हि. आत्म-निरूपण, आत्म प्रमिति, आत्मनिर्णय, आत्मनिश्चय,
 आत्मनिर्धारण
 शु. " " " " स्वनिर्णय
 सं. " " " " स्व-संप्रता
 म. " " " "

Self-delight   हि. आत्मानन्द, स्थानन्द
 गुः   "   1
 यः   "   1
 मः स्थानन्द

Self discipline (*see Discipline self*)

Self-esteem   हि. आत्मवहुमान, आत्मादर, आत्मगौरव
 गुः   "   1, "   "
 यः   "   "
 मः आत्मप्रौढी, आत्मस्तुति, आत्मगौरव

Self-evident   हि. स्वयं सिद्ध, स्वत. सिद्ध, स्वतःप्रमाणित
 गुः   "   "
 यः स्वतः सिद्ध
 मः " स्वयंप्रमाण

Self existence   हि. स्वयम्भू सत्ता
 गुः   "
 यः   "
 मः स्वयम्भूत्व, स्वयम्भूषण

Self-existent   हि. स्वयम्भू
 गुः   "
 यः   "
 मः   "

Self-giving   हि. आत्मदान
 गुः   "
 यः   "   आत्मार्पण
 मः   "   "

Self-illumination हि: स्वयंप्रकाश, स्वयंप्रभा

गु: " "

घ: " "

म: " "

Self-government (in the spiritual sense) } हि: स्वाराज्य, स्वराज्य

गु: " "

घ: " "

म: " "

Self-knowledge हि: आत्मज्ञान

गु: "

घ: "

म: "

Self-nature हि: स्वभाव, स्व-प्रकृति, आत्मप्रकृति

गु: " " "

घ: " " "

म: " " "

Self-observation हि: आत्मनिरीक्षण, आत्मपरीक्षण

गु: " "

घ: " "

म: " "

Self-offering हि: आत्मा ज्ञानि ५

गु: "

घ: "

म: "

Self respect	हि: <u>आत्मसम्मान</u> गु: " स्वमान ब: " स्वामिमान म: " स्वामिमान
Self-sacrifice	हि: <u>आत्मबलिदान</u> , आत्मयजन गु: " " ब: " " म: " आत्मयज्ञ
Self-surrender	हि: <u>आत्मसमर्पण</u> , आत्मारपण गु: " " ब: " " म: " आत्मारपण
Unipiternal	हि: <u>शाश्वत</u> , सनातन, शाश्वतिक गु: " " ब: " " म: " सनातन, शाश्वतिक
Sensation	हि: सवेदन गु: " " ब: " " म: सवेदना, सज्ञा
Sensationalbeing (see <i>Being sensational</i>)	
Sense	हि: <u>इन्द्रिय</u> गु: " " ब: " " म: "

Sense-mind	हिः इन्द्रियाश्रित मन गुः " घंः "
Shape (to)	हिः निर्माण करना, गठन करना गुः " करवुं, " करवुं घंः " करा, " करा मः निर्माण करणें
Sheath	हिः <u>कोष</u> गुः " घंः " मः "
Sheath of joy	हिः <u>आनन्दमय कोष</u> गुः " घंः " मः "
Significa	हिः अर्थसूचक गुः " घंः "
Sincerity	हिः सचाई, आन्तरिकता गुः साच दिली घंः ऐकान्तिकता, आन्तरिकता मः सत्यता, खरेपणा

Single-minded   हिः शन्यमिचारी, एक-मन
 गुः   " "
 यः ऐकान्तिक
 मः एकचित्त, एकानुमन्धानी, एकनिष्ठ

Silence   हिः निश्चल नीरपता, नीरवता, मौन
 गुः   " "
 यः   " "
 मः शून्यता, सामान्य

Soul   हिः पुरण, जीव, आत्मा, अन्तरात्मा
 गुः   " " "
 यः   " " "
 मः   " " "

Soul-being   हिः चैत्यपुरण, चैत्यमत्ता
 गुः   " "
 यः   " "
 मः   "

Space   हिः विह, त्रिकुचक्र, त्रिकान्त
 गुः   " "
 यः   " "
 मः   " " त्रिकान्त

Speculation   हिः शुद्धिणी गवेषणा, शौद्धिक गवेषणा
 गुः शुद्धिनी गवेषणा, " "
 यः शुद्धिर गवेषणा
 मः अज्ञान शोधने, अनुमान शोधने

Spirit	हि: <u>आत्मा</u>	५
	शु: "	
	सं: "	
	म: "	
Spiritual	हि: <u>आध्यात्मिक</u>	६
	शु: "	
	सं: "	
	म: "	
Spiritual poss- ession and enjoyment	हि: सिद्धि-भुक्ति	
	शु: "	
	सं: "	
Spiritual liber- ation and enjo- yment	हि: मुक्ति-भुक्ति	
	शु: "	
	सं: "	
Spiritual being	हि: <u>अध्यात्म गुरुर्य, आध्यात्मिक सत्ता</u>	
	शु: "	"
	सं: "	"
	म: "	
Spiritual cons- ciousness	हि: <u>आध्यात्मिक चेतना, अध्यात्म चेतना</u>	
	शु: "	"
	सं: "	"
	म: "	

Spiritual experience	हिः	<u>माध्यात्मिक अनुभूति</u>		
	गुः	”		
	घंः	”		
	मः	” अनुभव		
Spontaneous	हिः	<u>स्वतः स्फूर्तं</u>		
	गुः	”		
	घंः	”		
	मः	” स्वयंजात, सहजस्फूर्तं, अंतःस्फूर्तं		
State	हिः	राष्ट्र-वन्ध, राष्ट्र		
	गुः	”		
	घंः	” राष्ट्र		
	मः	राज्यमत्ता		
Stratum	हिः	<u>स्तर</u>		
	गुः	”		
	घंः	”		
	मः	”		
Status	हिः	<u>स्थिति</u> , अवस्था, धाम		
	गुः	” ” ”		
	घंः	” ” ”		
	मः	” ” पद		
Strength	हिः	<u>बल</u>		
	गुः	”		
	घंः	”		
	मः	”		

Sub conscience	हिः अवचेतना, अवचिति गुः ,, अवचेतनता थंः ,, मः ,,
Sub-conscient	हिः अवचेतन गुः ,, थंः ,,
Sub conscious	हिः अवचेतन, अवचेतनामय गुः ,, ,, थंः ,, मः अर्धजागृत, अर्धप्रबुद्ध
Sub-conscious or sub-cons cient being	हिः अवचेतन पुरय, अवचेतन सत्ता गुः ,, ,, थंः ,, ,,
Sub-conscious- ness	हिः अवचेतना गुः ,, थंः ,,
Subject	हिः <u>निपयी</u> , ग्रहीता गुः ,, ,, थंः ,, ,, मः ,, द्रष्टा
Subjective	हिः आत्मकेन्द्रीय, स्वकेन्द्रीय गुः ,, ,, थंः ,, ,,

Subtle-sky	हि: <u>सूक्ष्म आकाश</u> गु: " घ: " म: "
Subtle-mind	हि: <u>सूक्ष्म मन</u> गु: " घ: " म: "
Super-conscience	} हि: परा चेतना, अतिचेतना गु: " अनिचेतनता, प्रजापीड अवस्था घ: " अतिचेतना म: "
Super consciousness	} हि: <u>अतिचेतना</u> , परा चेतना गु: " " घ: " " म: "
Super-conscient	हि: <u>अतिचेतन</u> , परा चेतन गु: " घ: " परा चेतन म: "
Super-man	हि: <u>अतिमानस</u> गु: " घ: " म: "

Super-manhood हि: अतिमानवता

गु: "

घ: "

म: "

Super-nund हि: अतिमानस, विज्ञान

गु: " "

घ: " "

म: " "

Suggestion हि: मूचना, इङ्गित, सुझाव

गु: " "

घ: संकेत "

म: मूचना

Supernal हि: (adj) धरम, (N.) धरमतरण

गु: " "

घ: " " समुद्धतरव

म: धरचा .. उपरिस्थ

Supramental हि: अतिमानसिक

गु: "

घ: "

म: "

Supramental being-(see Being supramental)

Supramental consciousness } हि: विज्ञान-चैतन्य, अतिमानस चैतन्य

गु: " "

घ: " "

म: " "

Supramental nature	} द्विः <u>अतिमानस-प्रकृति</u> गुः " " बुः " " मः " "
Supramental truth	द्विः <u>अतिमानस सत्य</u> , <u>विज्ञानमय सत्य</u> गु. " " बु " " म " "
Supramental sheath	} द्विः <u>अतिमानस कोष</u> , <u>विज्ञानमय कोष</u> गुः " " बुः " " मः " "
Supraphysical	द्विः <u>अतिभौतिक</u> गुः " " बुः " " म. " "
Supreme	द्विः <u>परम</u> , <u>परमतम</u> गुः " " बुः " " मः " "
Supreme (The)	द्विः <u>परात्पर</u> गुः " " बुः " " मः " "

Supreme-self	हिः <u>परम-आत्मा</u> शुः " घंः " मः "
Supreme being	हिः <u>परम पुरुष</u> , <u>परम सत्ता</u> शुः " " " घंः " " मः " "
Supreme delight	हिः परमानन्द, निरतिशय आनन्द शुः परम आनन्द, " घंः परमानन्द मः " निरतिशय आनन्द
Supreme divine ecstasy	हिः <u>निरतिशय दिव्यानन्द</u> शुः " घंः " मः "
Surrender	हिः <u>समर्पण</u> शुः " घंः " मः "
Sustainer	हिः भर्त्ता, धारयिता शुः " " घंः " " मः धारण करणारा, आधार देणारा

Symbol	हि: <u>प्रतीक</u> गु: " " धं: " " म: " चिन्ह, निदाणी
Symbolic	हि: <u>सांकेतिक</u> , प्रतीकात्मक गु: " प्रतिक-रूप धं: " प्रतीकात्म म: " "
Synthesis	हि: <u>समन्वय</u> गु: " " धं: " " म: " "
Synthetic	हि: <u>समन्वयात्मक</u> गु: " " धं: " " म: " "
Tendency	हि: प्रवणता, वृत्ति, प्रवृत्ति, झुकाव, प्रवृत्ति गु: " " चलण, शोक धं: " प्रवृत्ति, झोंक म: झोंक, कल, रोंल, प्रवृत्ति, चलण
Test	हि: <u>परीक्षा</u> , कसौटी गु: " " धं: " " म: " कसौटी, कसलावण

Theory	हि: मनवाद, मत, वाद गु: " " वै: तत्त्व म: मत, वाद
Theory, philosophical }	हि: <u>दार्शनिक मनवाद</u> गु: " " वै: " " म: " "
Theoretical	हि: विद्वान्तिष्ठ, मैदान्तिक गु: " " वै: तात्त्विक म: " मीमांसिक
Thinking mind	हि: चिन्तनात्मक मन, विचारान्वयक मन गु: " " वै: " " म: विचारोपम मन, विचारी मन
Thought	हि: विचार, चिन्तन गु: " " वै: चिन्ता म: विचार, चिन्तन
Time	हि: <u>काल</u> , <u>समय</u> गु: " " वै: " " म: " "

Transient	हि: अनित्य, चल, क्षणिक, क्षणभंगुर गु: " " अधुन यं: अनित्य, क्षणस्थायी म: " चल, क्षणिक, क्षणभंगुर
Transition	हि: <u>अवस्थान्तर</u> , <u>संक्रमण</u> , <u>संक्रान्ति</u> गु: " " यं: " " म: " "
Transmute	हि: सत्त्वान्तर करना, सत्त्वान्तर करना, सत्त्वान्तर करना गु: " करवुं " करवुं यं: " करा, सत्त्वान्तर करा म: " करणें, द्रव्यान्तर करणें (जात्यन्तर करणें)
Triune	हि: <u>त्रिदल</u> , त्रैक, त्रिक, त्रिधा, त्रिविध गु: " " यं: " " म: " त्रयात्मक एक, त्रितत्वात्मक
Triune God head	} हि: त्रैक ईश्वर गु: " यं: " म: त्रितत्वात्मक ईश्वर
Triple	हि: (सं.) त्रय, (वि.) त्रिधा गु: " " यं: " " म: त्रिगुण

Truth	हिः <u>सत्य</u>
	गुः ”
	वंः ”
	मः ”
Truth dynamic	हिः <u>श्रुत</u>
	गुः ”
	वंः ”
	मः ”
Truth action	हिः <u>श्रुतकर्म</u> , सत्य क्रिया
	गुः ” ”
	वंः ” ”
	मः ” सत्य कर्म, सत्य क्रिया
Truth conscious	हिः <u>श्रुतचित्</u>
	गुः ”
	वंः ”
	मः ”
Truth consciousness	हिः <u>श्रुतचेतना</u> , <u>श्रुतचैतन्य</u> , <u>श्रुतचित्ति</u>
	गुः ” ” ”
	वंः ” ” ”
	मः ” ” ”
Type	हिः नमूना, प्रतीक
	गुः नमूनी, प्रतिमान
	वंः आदर्श-रूप
	मः ” नमूना

Time eternity	हिः <u>शास्वति</u> गुः " घंः " मः " अनंत काल
Time expression	हिः काल मे अमिद्वयि गुः कालमां " घं. काले "
Tradition	हिः <u>परंपरा</u> , प्रणालिका, प्रथा गुः " " घंः " रेतीज्य मः " प्रथा
Trait	हिः वैशिष्ट्य, लक्षण विशेष गुः वैशिष्ट्य, विशिष्ट लक्षण घंः वैशिष्ट्य, " मः वैशिष्ट्य, "
Tranquil	हिः <u>सुशान्त</u> , प्रशान्त, सुस्थिर गुः " " घंः " " मः " " सुस्थिर
Transcendence	हिः <u>परात्परता</u> , उच्चमग्न, उल्लंघन गुः " " " सर्वातिक्रम घंः " " अतिमान्ति मः " "

Transcendent   हि: विद्यातीत
 गु.   "   /
 व.   "   /
 म.   "   }

Transcendent } हि: परात्पर भगवान्
 divine   }
 गु:   "
 व: "
 म: "

Transcendental   हि: लोकोपर, परात्पर
 गु:   "   "
 व: "   "
 म: "   "

Transcendental being—(see *Being transcendental*)

Transformation   हि: रूपान्तर
 गु.   "   "
 व.   "   "
 म.   "   "

Transforming } हि: रूपान्तरकारी उद्भव
 emergence   }
 गु:   "
 व: "
 म: रूपान्तरकारी उन्मज्जन-उद्गमन

Transience   हि: क्षणिकता, अनित्यता
 गु:   "   "
 व: "   "
 म: "   "

Typical	हिः शुः लाक्षणिक, विशिष्ट वर्गाचा. घंः मः लाक्षणिक, विशिष्ट वर्गाचा
Ultimate	हिः <u>अन्तिम</u> शुः ", घंः " चरम, परम मः " होवटला
'Unconditional	हिः निरुपाधिक, उपाधि मुक्त, शत्रुपाधिक शुः " ", " घंः " " निर्दोष मः निरदोषाचा
Unconditioned	हिः शुः घंः
Unanimous	हिः <u>सर्वसम्मत</u> शुः " घंः " मः "
Unconscious- ness	} हिः चेतना-अभाव, चैतन्याभाव शुः " " घंः अचेतना, अचिनि मः "
Understanding	हिः शुः घंः

Uniformity हि: समरूपता, एकरूपता

गु: " "

व: " "

म: " "

Unity हि: एक्य, अद्वैत, एकता

गु: " " "

व: " " "

म: " "

Unit हि: एकम्, इकाई

गु: "

व: एकक

म: एक, एकबीज

Universal हि: सर्वजनीन, सार्वभौमिक

गु: " विश्वमय

व: " " विश्वगत, सार्वभौमिक

म: " सर्वव्यापी, सामान्य, " सार्वत्रिक

(The) Universal हि: विश्वमय, विश्वभूत

गु: " " "

व: " " "

Universalised हि: विश्वभूत, विश्वमय

गु: " "

व: " "

Universality हि: विश्वमयता, सर्वमयता

गु: " "

व: " "

म: विश्वव्यापिता, सर्वव्यापिता

Universal consciousness	}	हिः <u>विश्वचेतना</u> , विश्वचेतन्य
		गुः " "
		बंः " "
		मः " "

Universal being	हिः	<u>विश्वसत्ता</u> , <u>विश्व पुरुष</u>
		गुः " "
		बंः " "
		मः " "

Universal or Universalised individual	}	हिः विश्वभूत इयत्ति, विश्वभूत इयष्टि
		गुः " "
		बंः " विश्वभूत इयष्टि

Universal nature	}	हिः <u>विश्व प्रकृति</u>
		गुः " "
		बंः " "
		मः " "

Universal soul	हिः	<u>विश्वआत्मा</u> , <u>विश्व पुरुष</u>
		गुः " "
		बंः " "
		मः " "

Utilitarianism	हिः	उपयोगितावाद
		गुः " "
		बंः " हितवाद
		मः उपयुक्तता वाद

Vision	हि: <u>दृष्टि, दर्शन</u> , दिव्यदृष्टि, अलौकिक दर्शन गु: " " " ब: " " " , अलौकिक दर्शन, सूक्ष्म दर्शन म: " " साक्षात्कार
Vital	हि: <u>प्राणमय, प्राणात्मक प्राण</u> गु: " " " ब: " " " म: " " " जीवनाधार
Vital force	हि: <u>प्राणशक्ति, प्राणबल</u> गु: " " ब: " " म: " "
Vital mind	हि: <u>प्राणमय मन</u> गु: " " ब: " " म: " "
Vital being	हि: <u>प्राणमय पुरुष</u> गु: " " ब: " " म: " "
Vitalism	हि: <u>प्राणवाद</u> गु: " " ब: " " म: " जीवनवाद

Universal consciousness	}	हिः	<u>विश्वचेतना, विश्वचेतन्य</u>
		गु	" "
		बं	" "
		म	" "
Universal being	}	हि	<u>विश्वसत्ता, विश्व पुरुष</u>
		गुः	" "
		बः	" "
		म	" "
Universal or Universalised individual	}	हि	विश्वभूत व्यति, विश्वभूत व्यष्टि
		गु	" "
		बं	" विश्वभूत व्यष्टि
Universal nature	}	हि	<u>विश्व प्रकृति</u>
		गुः	" "
		बः	" "
		मः	" "
Universal soul	}	हिः	<u>विश्वआत्मा, विश्व पुरुष</u>
		गुः	" "
		बं	" "
		मः	" "
Utilitarianism	}	हिः	उपयोगितावाद
		गुः	" "
		बः	" हितवाद
		मः	उपयुक्तता वाद

शब्दार्थ रेखा

Vitality   हि: प्राणवृत्ता, जीवनी शक्ति
                                  गु:   "   जीवन शक्ति
                                  व्य: "   जीवनी शक्ति
                                  म: प्राणशक्ति, जीवन शक्ति

Volition   हि संकल्प शक्ति
                  गुः   ”
                  सं: संकल्प, इच्छाशक्ति
                  मः इच्छा

Volitional being—(See Being Volitional)

Waking consciousness	}	हि:	जामत चेतना
		शु:	"
		सं:	"
		म:	"

Whole	दि: समग्र, अरुण
पु: ११	११
मं: ११	११
म: ११	११

Will   हिः संकल्प, इच्छा ;
                         गुः संकल्पदात्ति .
                         मंः संकल्प, इच्छा
                         मः संकल्पदात्ति, इच्छा, निर्णयदात्ति, निश्चयदात्ति

Will power	हिः संकल्पबल, इच्छाशक्ति
	गुः " तपःशक्ति
	मंः " इच्छाशक्ति
	मः इच्छाशक्ति

शब्दार्थ रेखा

The reader is warned not to treat these explanations as definitions. Nor is the list of words gathered together here by any means complete.

The explanations given here would, it is hoped, help the reader to get some general outline of the meaning of these words so that he would be able to understand Sri Aurobindo's Works even from the beginning. The precise meaning in all its fullness would be the result of a study of Sri Aurobindo's Works

ABSOLUTE - Supreme Brahman (i.e. Parabrahma the absolute of the Western metaphysics) is that which presents itself to the mind as void of all relations and determinations the Ineffable, first and last word of existence. Absolute must be indeterminable at the same time source of all determination and yet beyond them and unbound by them. Powerless absolute is unthinkable. Absolute is timeless. Absolute is not a mystery of infinite blankness or a supreme sum of negation. There is a school of thought which believes that the ineffable Absolute alone is real and that the Individual and the cosmos are unreal. Even so absolute itself is not a sheer emptiness for a tacit absolute is no absolute.

*   *   *   *

ABSOLUTE SELF EXISTENCE is equal to The Reality Brahman (Ref to Brahman)

*   *   *   *

ABSOLUTE-DIVINE Personal supreme and omnipresent God head transcendent as well as universal an infinite master of all relations and determinations upholding a million universes and pervading each with a single ray of his self light.

*   *   *   *

ADHYAKSHA is the self above the forms of being surveying its embodiment from above

ANANDA is the essential delight of existence.

BRAHMAN is the absolute, independent of, and sustaining, governing, pervading and constituting all relatives. It is at the same time omnipresent. Brahman is at once void of qualities, and capable of infinite qualities, the Lord and Doer of work, yet the non-doer and the silent witness of the workings of Nature.

The Brahman is at the same time the omnipresent Reality in which all that is relative exists as its forms or its movements; this is an absolute which takes all relativities in its embrace.

Brahman is the consciousness that knows itself in all that exists: Brahman is the Force that sustains the Power of God, Titan and Demon, the Force that acts in man and animal and forms and energies of nature; Brahman is Ananda the secret bliss of existence which is the Ether of our being without which none could breathe or live. Brahman is the inner soul in all, Timeless in time and space and all that is in space, it is causality, cause and effect; thinker and thought; i. e. it is absolute Transcendence incommunicable, the supracosmic existence that sustains the cosmos, the cosmic self that upholds all beings: it is the self of each individual. The Brahman alone is and because of it all are, for all are the Brahman.

CENTRAL BEING is the portion of the Divine in us which supports all the rest and survives through death and birth. The central being has two forms—above it is Jivatman, our true being of which we become aware when the higher self knowledge comes—below, it is the psychic being which stands behind mind, life and body. The Jivatman is above the manifestation in life and presides over it; the psychic being stands behind the manifestation in life and supports it.

* * * *

The natural attitude of the psychic being is to feel itself as the Child, the Son of God, the Bhakta. It is a portion of the Divine, one in essence but in the dynamics of the manifestation there is always even in identity a difference. The Jivatman on the contrary lives in the essence and can merge itself in identity with the Divine but it too, the moment it presides over the dynamics of the manifestation knows itself as one centre of the multiple Divine not as the Parameshwara.

* * * *

CONSCIOUSNESS is the faculty of becoming aware of anything through identification. Before its emergence consciousness is already concealed in the Inconscient waiting for evolution and when all is ready it breaks out from its prison of apparent Inconscience. Consciousness is the creator of this world from apparent original Inconscience.

The original freedom enables Consciousness to create the world of determinations without being bound by it, the same freedom enables it also to withdraw from what it has created and recreate it in the formula of a higher Truth.

Consciousness has an aspect of Impersonality, but it has no standing place if there is none who is conscious

COSMIC CONSCIOUSNESS is that in which one is aware of the universal self, the play of the cosmic forces and the interaction of the planes in their universal extension

EMANATION of a God or the Divine is something of the consciousness and power put forth from the God or the Divine which so long as it is in play, is held in close connection with it, and when the play is no longer required, is withdrawn back into its source, but can always be put out and brought into play once more.

ENDURANCE is the capacity of bearing without depression.

ENERGY is that which seems to create substance though really it is inherent in it. Energy gives form to matter. Energy is called universal Nature which produces the world. The Infinite indeterminate existence

EXISTENCE:- Conscious-force is inherent in existence and is the creator of the worlds. It is the Absolute that is cognised as the Infinite and eternal existence; (Consciousness and Bliss).

FAITH is the confidence in the Divine and the unshakable certitude of the Divine's victory.

* * * *

FORCE:- Inconscient force creates the world. Prakriti or Nature is the Force dynamically executive.

* * * *

GRATITUDE is the loving recognition of the Grace received from the Divine, a humble recognition of all that Divine has done and is doing for you. The spontaneous feeling of obligation to the Divine which makes you do your best to become less unworthy of what the Divine is doing for you.

* * * *

INCONSCIENT:- All upon earth is based on the Inconscient as it is called, though it is not inconscient at all but rather suppressed or involved consciousness, in which there is everything but nothing is formulated or expressed. We see an Inconscience, a total Nescience as the base and beginning of things. The Nature is mechanical because of the veil of Inconscience.

The Inconscient is self-oblivion, self-opposition, self-limitation by the Infinite; and the Ignorance that we see is the process of surpassing that state step by step.

Thus, consciousness is concealed in the Inconscience waiting for evolution. The first emergence from the Inconscient is Matter. The self-absorption, the trance of Infinity, no longer luminous but dark is what we call the Inconscient; for the being of the Infinite is there though by its appearance of inconscience it seems to us rather to be an infinite non-being. A self-oblivious intrinsic consciousness and force are there in that apparant non-being, for by the energy of the Inconscient an ordered world is created.

The Inconscient guards in itself all the concealed Superconscient — all the Divine nature also is concealed but present in it, which must be gradually delivered out of it.

* * * *

INFINITE: Cosmic existence is indeterminable, the universe is contained in the indeterminable Infinite. The evolutionary cosmic order is nothing else but an Infinite casting infinite possibilities into a set form. Infinite as creator exceeds the creation and yet is immanent in it.

In fact, Infinite does not create, it manifests what is in itself. Infinite consciousness is at once an essentiality, a boundless totality and a multiplicity. Infinite is not a negation of various determinations, it is illimitably

free, free to determine itself infinitely. Infinite is infinite in quality, feature, power but no sum of qualities, features and powers can describe the Infinite. Infinite is beyond Time and beyond Space. There is also Time-Infinity and Space-Infinity. The Infinity contains both the static silence and the dynamic expression.

The Infinite of Being is also the Infinite of Power. By the Infinite we do not mean solely an illimitable self extension in space and time but something that is also spaceless and timeless, a self existent, indefinable and illimitable expressing itself in the infinitesimal and the vast. It is not a sum of all things. A free power of Self-variation must be natural to the Infinite consciousness, also the Power of self-absorption.

ISHWAR is God, the Divine Being. Lord of all the Beings, conscious in the conscious, also in the inconscience, master and controller of the many who are in the hands of Nature. He is timeless in Time, the omnipresent, omnipotent, All-ruler who by his Shakti i. e. conscious power, manifests himself in time and governs the universe.

Ishwar is Supracosmic as well as intracosmic; He is that which exceeds and inhabits and supports all individuality; He is the Supreme and universal Brahman, the Absolute, the 'Supreme Self,' the Supreme Purusha.

of the universe and one with it, Pantheos and yet superior to it, the Eternal the Infinite, the Ineffable, the Divine Transcendence

* * * *

L I F E - Matter, Life, Mind are the three realised powers of the evolution. Life is not an original reality but is yet a form a power of it. When Life manifests it is involved in Matter. Matter is the basis of life, life a form of cosmic energy, a dynamic movement, a play of the Force which builds up forms, energises them by an unceasing process of disintegration and renewal. Life has three realms the material, the vegetable, the animal. Movement, breathing and eating are only processes of Life, not life itself.

* * * *

Life in man seeks expression mainly through the vital being. Desire, attachment, ambition, greed, lust etc constitute its ordinary movements. But it is not necessary that the action of the vital should always remain bound to the lower consciousness.

An ascetic refusal of life is also no solution, for life force is indispensable for a spiritual realisation. Life therefore has to be accepted as the means of our activity and the dynamic mould into which we have to pour the Divine Existence but it can be accepted only because it is a form of a Divine Energy which is itself greater than the Life-force. In matter life

for the practical use. It is the reflective mirror which receives presentations or images of pre-existent truth. It can construct images.

Mind is only one of the instruments of spirit. It is an instrument of analysis and synthesis and not of essential knowledge. Mind divides and takes division as real. Mind does not really know. It knows only its own analysis of the object and the idea it has formed of it by its synthesis of parts and properties. When mind emerges in the process of evolution it uses Life and Matter as means of its expression, a field for its own growth and sovereignty. But mind is not the sole supreme creative principle. Mind is not a culmination of human evolution. It is a passage to a higher consciousness.

NATURE The energy which produces the world is called Nature. The nature of things is what it is by virtue of a force which arranges them according to the inherent truth in them. According to current scientific ideas all cosmic phenomena are called nature and an unconscious force creates this or that object without any determining principle by sheer chance.

Really speaking, all that Nature does in whole or in parts is a miracle, an act of incomprehensible magic. An infinitely variable functional oneness seems the

without feature and mighty dynamics of a knowledge-power of a creative consciousness and Force which precipitates itself into the form of the universe.

The overmind consciousness maintains equally the two truths 'Nirguna' and 'Saguna' of the Eternal: both are supreme aspects of one reality in the Overmind. Overmind can hold any number of seemingly fundamental differences together in a reconciling vision. They are in the Overmind coexistent correlatives and are complementaries.

* * * *

Overmind is a creator of truths not of illusions or falsehood. It is a principle of cosmic truth and a vast and endless catholicity is its very spirit. Overmind takes each aspect of Power and gives to it an independent action.

* * * *

Purusha-Prakriti, one and many, divine personality and divine impersonality each acts on the overmind as an independent entity, arrives at the fullness of separate expression. Overmind releases many gods into action.

* * * *

The overmind is the protective Double, a delegate of the Supermind consciousness. Overmind has not the integrality of the Supermental truth but it is well

aware of the essential truth of things. Thus overmind gives to the Satchidananda Brahman the character of a teeming infinite of possibilities which can be developed into worlds or one world.

PATIENCE is the capacity to wait steadily for the realisation to come.

* * * *

PERSEVERANCE is the patience in action.

* * * *

PHYSICAL MIND:- At the outset man lives in his physical mind which perceives the actual, the physical, the objective and accepts it as fact and this fact as self-evident truth beyond question; whatever is not actual, not physical, not objective it regards as unreal and unrealised, only to be accepted as entirely real when it has succeeded in becoming actual, becoming a physical fact, becoming objective: its own being too it regards as an objective fact, warranted to be real by its existence in a visible and sensible body; all other objective beings and things it accepts on the same evidence in so far as they can become objects of our external consciousness or acceptable to that part of the reason which builds upon the data supplied by that consciousness and relies upon them as the one solid basis of knowledge. Physical Science is a vast extension of this mentality: it corrects the errors of the sense and pushes beyond

the first limitations of the sense-mind by discovering means of bringing facts and objects not seizable by our corporal organs into the field of objectivity; but it has the same standard of reality, the objective, the physical actuality; its test of the real is possibility of verification by positive reason and objective evidence.

PRAKRITI is the working of the Purusha, the self-conscious existence. Prakriti presents itself as an inconscient energy in the material world but as the scale of consciousness rises she reveals herself more and more as a conscious force. Behind it is the living consciousness and Force of the Divine Shakti

The Prakriti itself is divided into lower and higher; the lower is the Prakriti of the Ignorance, the Prakriti of the mind, life and matter separated in consciousness from the Divine; the higher is the Divine Prakriti of Satchidananda with its manifesting power of Supermind always aware of the Divine and free from Ignorance and its consequences.

PRESENCE: It is intended by the word "Presence" to indicate the sense and perception of the Divine as a being, felt as present in one's existence and consciousness or in relation with it, without the necessity of any further qualification or description

PSYCHIC BEING is not the ordinary desire-soul or the occult being.

Veiled Psychic Entity is the flame of the Godhead within. It is the flame born of the Divine. It is the concealed control, and hidden guide.

It is the indestructible spark of the Divine. It is called Chaitya Purusha supporting mind, life and body, standing behind the mental, vital and the subtle physical being. This entity puts forward a psychic personality which changes, grows and develops from life to life. This is the true original consciousness in us deeper than the constructed and conventional conscience of the moralist.

PURITY is to accept no other influence but only the influence of the Divine.

REALISATION: (In Integral Yoga) Realisation is the establishment of the Supramental truth upon earth.

REALITY: 1. Reality as self bases, supports, informs and pervades the worlds. This is also called the Brahman. (see Self)

2. Reality as Purusha, that is conscious being, witnesses and experiences.

3. Reality as Ishwar wills, governs and possesses Its world of manifestation created and kept in motion

and action by Its own conscious force which is variously termed as Maya, Prakriti and Shakti respectively.

* * * *

RECEPTIVITY is the capacity of admitting and retaining the Divine working

* * * *

S E L F is the fundamental aspect of the Brahman with a certain stress on its impersonality. We are conscious of Self as eternal, unborn, unembodied, uninvolved in its workings. It is omnipresent, same in everything, intimate, pure and intangible. The Self can be experienced as the self of the individual.

It is at the same time universal. Self is that aspect of the Brahman in which it is intimately felt as at once individual, cosmic and transcendent.

To realise Self is to realise the Eternal freedom of the Spirit. Freedom and impersonality are the character of the Self. The first realisation of the Self as something intensely silent and purely static is not the whole truth of it. There can also be a realisation of Self in its power, the Self as the condition of the world-existence and world-activity.

* * * *

SINCERITY is to lift all the movements of the being to the level of the highest consciousness and realisation already

attained. It exacts the unification and harmonisation of the whole being in all its parts and movements

~ ~ ~ ~

SPIRIT is the antithesis of matter, which is impersonal, eternal and universal. Spirit as Purusha puts on a more personal aspect. Purusha is the Spirit (i. e. the conscious being,) in its relation to Nature. The Purusha is the Self, originator, witness, support, lord and enjoyer of forms and works of Nature. In each status of the gradation of Nature Spirit takes the poise proper to that gradation, in mind, in life and in matter.

~ ~ ~ ~

SUBCONSCIENT can be felt anywhere, - felt as something below the movement of the consciousness and, in a way supporting it from beneath or else drawing the consciousness down towards itself. The subconscious is the main support of all habitual movements, especially of the physical and lower vital movements. When something is thrown out of the vital or physical, it very usually goes down into the subconscious and remains there as if in seed and comes up again when it can.

~ ~ ~ ~

- The subconscious is universal as well as individual like all other main parts of the nature.

The subconscious in us is the extreme border of our

secret inner existence where it meets the Inconscious, it is a degree of our being in which the Inconscious struggles into a half consciousness

The subconscious lies between the Inconscious and the conscious mind, life and body

This nature part of our being may be described as the antichamber of the Inconscious through which its formations rise into our waking or our subliminal being All seeds are there in the subconscious and all Samskars of the mind, vital and body

The subconscious is a thing of habits and memories and repeats persistently or whenever it can, old suppressed vital or physical reflexes, mental vital or physical responses.

The subconscious is the evolutionary basis in us, it is not the whole of our hidden nature, nor is it the whole origin of what we are

* * * *

SÜBLIMINAL~ It is true that the subliminal in man is the largest part of his nature and has in it the secret of the unseen dynamisms which explain his surface activities

The subliminal self stands behind and supports the whole superficial man, it has in it a larger and more efficient mind behind the surface-mind, a larger and more powerful vital behind the surface vital, a subtler and freer physical behind the surface bodily existence And above them it opens to higher superconscious as well as below them to subconscious ranges But the subliminal self has not at all the subconscious

character its in full possession of a mind a life force,
a clear subtle physical sense of things

Awareness by direct contact is the principal power
of the subliminal. All unseen movement and action
of the world forces can be known by the subliminal
consciousness

Subliminal possesses the power of telepathy,
clairvoyance, second sight and other supernormal
faculties

Still, the subliminal is a movement of Knowledge-
Ignorance

SUPERMIND is the instrumentation of the Satchidanand the
Infinite consciousness higher than the mental being
its evolution here is an inevitable necessity. It is a
Self-awareness of the Infinite and Eternal and a
power of Self-determination inherent in that Self-
awareness. Supermind keeps always and in every
status and condition the Spiritual realisation of the
unity of all. It is the consciousness creatrix of the
world a will to light and vision and also a will to
power of works. It is the vastness beyond the
ordinary firmament of our consciousness, vast
all-comprehension, the true, the right, the vast
(Satyam Ritam, Brihat) Supermind is the Light
one with Force, vibration of knowledge with the
rhythm of the will. It is Truth-consciousness

* * * *

It is a link between the two worlds above is the
unitarian or indivisible consciousness of pure Satchi-

dananda and below is the analytic dividing consciousness of the mind Supermind is between them a comprehensive and creative consciousness the child of self awareness by identity which is the poise of the Brahman Above the formula of the one below the formulations of the many It has the knowledge of the One but it is able to draw out from the One its hidden multitudes. It manifests the many but it is not lost in them Unity is the basis of the Supermind Supermind creates governs and upholds the world It upholds both knowledge and ignorance Supermind is satchidananda himself It creates nothing which is not in its own existence Infinite liberty within determines the self limitation by the Idea It is a Power of the self limitation of the Infinite Supermind is the truth inherent in all cosmic force and existence

TIME cannot be measured entirely as an objective element It also depends upon the level of consciousness upon which it is experienced There are different times and spaces for different conditions of consciousness Time is Brahman in self-extended movement Time would be a course of movement of material energy or impression of something which presents itself to us regularly in successive movement or else Time could be a dimension of space according to some. But it is seen by our consciousness subjectively as something subjective felt by our mind not perceived by our senses. Therefore it cannot be a dimension of space

Movement of consciousness creates the sense of time. Behind all movement Time is eternal Transcendence, Supra-cosmic transcendence. There is something in us, not in the ego but in the self and Inmost being that surpasses cosmic Nature and belongs to the Transcendence.

TRANSCENDENT is that which is (1) above the cosmos, not included in the universal manifestation, (2) above our cosmos of mind, life and body. In that sense the supramental is part of the Transcendent. The word has a relative, not an absolute significance.

TRUTH is an inherent imperative truth of things unseen by us capable of manifold manifestation. This inherent Truth governs automatically all the processes in the universe. Vast baseless negation of Reality cannot be the sole outcome of the Eternal truth. Behind the ignorance the human soul is seeking for the truth. The Supramental cognition of things would see the one Truth everywhere. The One is the fundamental truth of existence.

TRUTH CONSCIOUSNESS and Supramental consciousness are the same.

VITAL-HIGHER:- In one classification in which mind is taken as

something more than the thinking, perceiving and willing intelligence, the emotional can be reckoned as part of the mind,-the vital in the mental. In another classification it is rather the most mentalised part of the vital nature. In the first case, the term "higher vital" is confined to that larger movement of the conscious life-force which is concerned with creation, with power and force and conquest, with giving and selfgiving and gathering from the world for farther action and expenditure of power, throwing itself out in the wider movements of life, responsive to the greater objects of Nature. In the second the emotional being stands at the top of the vital nature and the two together make the higher vital.

*

*

*

*

VITAL-LOWER: The lower vital being is that which is concerned with the pettier movements of action and desire and stretches down into the vital physical where it supports the life of the more external activities and all physical sensations, hungers, cravings, satisfactions. The term lower must not be considered in a pejorative sense; it refers only to the position in the hierarchy of the planes. For although this part of the nature in earthly beings tends to be very obscure and is full of perversions,-lust, greed of all kinds, vanity, small ambitions, petty anger, envy, jealousy are its ordinary guests,-still there is another side to it which makes it an indispensable mediator between the inner being and the outer life.

VITAL MIND OR VITAL MENTALITY:- It is an instrument of desire; it is not satisfied with the actual, it is a dealer in possibilities, it has the passion for novelty and is seeking always to extend the limits of experience for the satisfaction of desire, for enjoyment, for an enlarged self-affirmation and aggrandisement of its terrain of power and profit. It seeks too an imaginative, a purely emotive satisfaction and pleasure.

* * * *

VITAL-PHYSICAL is the vehicle of the nervous responses of our physical nature; it is the field and instrument of the smaller sensations, desires, reactions of all kinds to the impacts of the outer physical and gross material life.

* * * *

WILL is the power of consciousness turned towards effectuation. It is consciousness applying itself to the work and a result. The active nature of consciousness is will.

* * * *

Will is the energy that creates the world. Knowledge and will are the twin aspects of forms which the One Power takes in creating the world.

* * * *

A certain will is emerging in evolution.

* * * *